

111027

CONSTATĂRI ISTORICE

CU PRIVIRE LA

VIAȚA AGRARĂ A ROMÎNILOR

DE

N. IORGA

Profesor la Universitatea din București

BCU-Cluj / Central University Library Cluj

XXVII
18

BUCUREȘTI

Atelierele grafice SOCEC & Comp., Societate anonimă

1908.

CONSTATĂRI ISTORICE

CU PRIVIRE LA

VIAȚA AGRARĂ A ROMÎNILOR

DE

N. IORGA

Profesor la Universitatea din București

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BCU Cluj-Napoca

RBCFG201300244

BUCUREȘTI

Atelierele grafice SOCEC & Comp., Societate anonimă

1908.

ROMANIA

1938

ANALIZA SI APLICAREA

103832

1938

(Formează vol. XVIII din „Studii și documente cu privire la istoria Românilor“.)

BCU Cluj / Central University Library Cluj

144027

1938

CONSTATĂRI ISTORICE
CU PRIVIRE LA
VIAȚA AGRARĂ A ROMÎNILOR
BCU Cluj / Central University Library Cluj
POLITICA AGRARĂ A ȚERILOR ROMĂNEȘTI.

Ultimele dezbateri cu privire la chestia țărănească, pusă din nou pe tapet prin răscoale de un caracter general, discuțiile provocate de cartea d-lui R. Rosetti, „Pământul, sătenii și stăpînii în Moldova“, înfățișarea materialului într'o formă comodă prin marea publicație a d-lui Sturza-Șcheianu, urmată de d. R. Rosetti, — m'aū îndemnat a scrie aceste pagini.

Ele nu cuprind nici o polemică și nu sînt îndemnat a crede că polemicile, — de o mare valoare în ce privește lămurirea moralității unui om sau unei categorii de oameni, sînt de o valoare foarte mică cînd e vorba de stabilirea adevărilor științifice. În polemică este numai rare ori un învins recunoscut, de el și de alții, printre luptători; biruită însă cade, dela început, obiectivitatea, îngrijirea pentru adevărul singur. Și, după această tristă jertfă, polemica nu mai are de cit un interes personal, literar sau moral.

Aceste pagini nu sînt însă nici un sistem închis. „Constatări“, ele îngăduia a se înlătura părți ce s'ar dovedi greșite și a se adăugi informații pe care nu le-am avut, puncte de vedere pe care le-am putut lăsa la o parte. Orice cetitor competent poate colabora decî la dinsele.

După vechiul mieu obicei de a scrie, înlătur orice aparat de erudiție și orice dezvoltări împovărătoare. Am vrut ca liniile generale să nu fie niciodată pierdute din vedere. Exemplele nu sînt înmulțite pentru a proba în fond același lucru. Ele nici nu sînt înfățișate cînd e vorba de

lucruri în general cunoscute său care se pot controla ușor. Și data aceasta, am ținut să fac o *carte*, fie și una așa de mică.

Daū la urmă cîteva acte care pot servi de normă. Poate că, mai tîrziu voiū putea publica, în „Studii și documente“ un volum întreg de acte într'ales, privitoare la condițiile agrare.

N. Jorga.

Vălenii-de-Munte, 26 Decembre 1907.

Vechea viață agrară a Rominilor se poate resuma in aceasta formulă: țeri de „drept românesc“, așezate între regiuni semi-feodale in sens apusean și între o lume răsăriteană cu caracterul romano-bizantin. Amîndouă aceste vecinătăți au înrîurit asupra condițiilor primitive de traiu ale țeranilor noștri. La urmă, in sfîrșit, nouăle idei de organizare raționalistă, venite din Apusul european, au adaus un strat de suprafață la cele de până atunci. Cu aceasta regimul vechiu se apropie de sfîrșit, iar cel nou, început prin Regulamentul Organic, a stabilit norme care se razimă, ce e dreptul, pe trecut, fiindcă nu se putea altfel, dar nu se inspira de la el.

Pe rînd trebuie cercetate acest fond primitiv, aceste inrîuriri venite din vecini, această refacere parțială in sensul ideilor reformei filosofice.

I.

Concepția „dreptului românesc“.

Un „drept românesc“ deosebit de principiile romane și de obiceiurile feudale a fost recunoscut de toți aceia cari au avut Romini, de dincoace sau de dincolo de Dunăre, in stăpinirea lor.

Acest „drept“, care nu e decît un străvechiu obicei, cu îndoite rădăcini tracice — cele mai puternice și mai adînci — și slave, se poate urmări in deosebite domenii. In acela care cuprinde legăturile omului cu pămîntul și legăturile dintre oameni determinate de pămînt, el inseamnă cam ur-

mătoarea situație Pe o *moșie* neîmpărțită, lucrată de fiecare în măsura puterilor și nevoilor, mai mult decît a drepturilor sale, locuiesc urmașii unui *moș*, unor *bătrîni*, unui întemeietor sau colonisator și celor d'întăiu vîrstare ale lui. Satul său cătunul format din ei se privește ca o alcătuire ce nu trebuie, pe cit se poate, să se amestece prin inrudire cu alte sate, apropiate ori depărtate, care aŭ alt singe, alt moș, alți bătrîni, altă obirșie omenească și altă dezvoltare.

Până foarte tîrziu s'a păstrat ceva din această concepție, simplă și firească. Un scriitor din anii 1840, Mihail Cucuranu, dînd, în schița „Piatra Corbului“, scene din viața muntelui moldovenesc în această epocă, face pe un sătean să vorbească astfel cu privire la întemeierea și desfășurarea ulterioară a sălașului din care face parte: „Satul nostru îi împărțit în mai multe neamuri: fieștecare cătun e lăcuit de un neam... Acel sātucean se numește Cătuna Corbului, și toți ciți lăcuim acolo ne numim Corbulești; noi nu ne amestecăm nici odată în alte neamuri, și, dacă vr'un flăcău din altă parte voiește a se însoți cu o fată de-a noastră, el trebuie să se așeze cu noi și să-și schimbe numele în Corbulesc.

„Înainte de 90 de ani, tatăl meu își dură întăia casă acolo, căci era o poiană frumoasă, lăsată de Dumnezeu spre adăpostirea slăbănogilor ce fugiau de calcările păgînilor... A ciștigat nouă feciori, cari, după vreme, toți ni-am durat casele noastre, ne-am căsătorit și ne-am ferit a primi pe alții între noi cu lăcuința¹.”

Între sătenii nu erau unii mai mari decît alții, și era cu neputință ca, în împrejurări de viață economică primitivă, fără capital economisit și stăpînire a oamenilor prin puterea lui, și, pe lîngă aceasta, fără nicio cucerire, de același element sau de altul străin, să se întemeieze o clasă conducătoare. La început, întemeietorul îndeplinise sarcina de cîrmuire și judecată; pe urmă juzii aŭ fost, în aceleași

¹ *Propășirea, foaie științifică și literară*, p. 102.

conțiții, bătrîni, aleși dintre locuitorii satului. Pentru nevoile de apărare ale locuitorilor unei văi întregi, unui întreg Ținut prin urmare, se alegea, dintre acești juzi, sau dintre oamenii recunoscuți ca mai viteji, un *Voevod*. Cu vremea, Voevodatul, ca și *ducatul* corespunzător, de la vechii Germani — și cum stă în firea lucrurilor chiar —, ajunse pe viață, ba chiar unii Voievozi izbutiră a face ca autoritatea, situația aceasta onorabilă și, în același timp, producătoare — căci Voevodul era răsplătit, măcar de la o vreme, cu *dijma* sau alte venituri în natură —, să ajungă ereditare în seminția lor.

Astfel de sate fără stăpîni, fără concurență între bogați și săraci, fără primejdie, dar fără puțință de dezvoltare, acoperiau toate părțile locuite de Romîni, toată largă Țară-Românească.

E folositor a se urmări recunoașterea acestor împrejurări de către deosebiții stăpînitori străini asupra păstorilor și țeranilor romîni și încercările de a se da, din partea acestora, alte orînduiri, însă nu și pe altă basă — căci ar fi fost prea greu pentru surogatele de „State“ ce erau pe atunci — neamului nostru.

II.

Condițiile de viață ale Romînilor supt regii sîrbești.

Știm cum au fost tratate satele românești — care nu înseamnă însă: sate de Aromîni, aceștia trăind mai mult în Tesalia, sălașul lor obișnuit, și, ca păstori, în vreme de primăvară și de vară, prin muntele Pindului sau Balcanului — de către regii sîrbi din veacul al XIV-lea. Două hrisoave foarte însemnate, al lui Ștefan Miliutin¹, și al lui Ștefan Dușan², ne ajută să aflăm condițiile în care trăiau

¹ Analizat de I. Bogdan, în *Convorbiri literare*, XXIV, no. 6.

² Cercetat pînă în cele mai mici amănunte, de Hasdeu, în *Arhiva Istorică*, III.

satele românești din Serbia veche de lângă Pind și felul cum ele erau tratate de puterea regală sau „împărătească” a stăpîniitorilor sîrbi¹.

Satele nu sînt din cele vechi, a căror obirșie să nu se mai poată urmări — cum sînt foarte multe, putem zice: cele mai multe dintre satele noastre din a stînga Dunării —, ci sate sălășluite pe pămîntul mănăstirilor care se împărțasesc de privilegiul domnului țerii. Romînii locuiesc în sate propriu zise — se spunc anume: „cei ce aŭ sate” —, în cătune sau simple așezări (*МЕТОХИЕ*)². Și, anume, unii sînt coloniști mai vechi, pe locurile lor, iar alții aŭ căpătat de curînd alte pămînturi, alte ogoare ca adaus.

Mai mulți Romîni la un loc alcătuiesc un *judet* sau o *judecie* (*СОУДАКТРО*). În fruntea fiecărui cătun stă un cneaz sau primicher³; sătenii se numesc după cneazul de care ascultă (Rădulești, Bărbulești, etc.) și pămîntul lor tot așa (al Răduleștilor, Bărbuleștilor, etc.). Cnezii primesc în dar oi, cai și chiar întimplător, bani.

Mănăstirca — stăpinul — are de la ei drepturi — cedate de suveran, care-și păstrează doar tirgurile și vămile⁴ —, ce variază după situația Romînilor, după vechimea lor pe pămîntul ce lucrează. Cei cari s'aŭ pomenit cu același loc de casă și cu dreptul la aceleași ogoare, dau *dijma*, „desetina cea mică”, și anume o oaie la cinzeci, *dijmă* sporită în acel sens că se dădea apoi o oaie cu miel sau, dacă nu se da mielul, două oi. Se mai primia de călugări un dar, ceia ce e mai târziu, dincoace, *poctonul*: două piei de miel de fiecă casă; aiurea un cal sau, în bani, 30 de perperi⁵; în unele casuri, doi berbeci primăvara, un miel de casă, o vacă toamna. Apoi, tot în rostul dijmei — une ori — un *tovar*, o sarcină sau povară de griu și una de

¹ Cartea lui Mlainatz, *Die agrarrechtlichen Verhältnisse des mittelalterlichen Serbiens*, Halle, 1903, nu mi-a fost la îndemînă.

² *Arch. ist.*, I, c., p. 35 și urm.

³ Cf. *protogerii* mai târziu la Grecii din Împărăția Turcească.

⁴ *Arch. ist.*, III, p. 104.

⁵ *Ibid.*, pp. 120—1.

vin. Din cinepă și in, iarăși se răspunde dijma. Această dijma poartă nume care răspund celor de ciblărit, fumărit, oierit, etc., ce se întîlnesc, de la început încă, la noi¹. Ea se culege de sătenî, cari o împart, după socoteala lor, între sine². Ca slujbe, e obiceiul a se căra sare — Romînii din aceste părți, ca și Arnăuții, de altfel, erau, o spun documentele ragusane, vestiți cărauși —, sau se fac trei zile de coasă pe lanurile mănăstirești, ori de lucru la cîmp, la vie³. Cei cu meșteșuguri, ca fierarii, zidarii, înlocuiesc dijma și slujba la cîmp prin zile de lucru în folosul mănăstirii⁴. Cutare „sărac” scarmănă lina, ca slujbă, sau păzește caii mănăstirii. sau face de străjă la stinele ei⁵.

Sîrbiî, din partea lor, dau două zile pe săptămînă, cu pus în stoguri, cosit, lucru la vie și dijma oilor⁶. Sint situații deosebite și pentru țeranii liberi de odinioară — *квасники* —, cari sint dați bisericii — și pentru Arnăuți.

Firește însă că sătenii așezați sau inzeștrați cu nouă pămînturi mai de curînd sint îndatoriți la o muncă mai grea, pe lingă daruri și dijma, care e aceeași, — danie a Împăratului ori regelui către sfîntul lăcaș. Dania lui Dușan spune despre astfel de Romînî: „Neavînd destul pămînt, li se mai dădu din pămîntul bisericii, avînd însă a lucra pentru biserică, pe *locul ce-și rezervase ea*” — „domeniul” apusean al seniorului — „după cum li este legea, trei zile clacă de toamnă și trei zile de vară, și să îmblătească, și trei zile să cosească fin, — toate cum li va porunci egumenul, iar în celelalte zile să fie liberi de arat și de cosit și să nu aibă nicio altă muncă”⁷.

¹ *Arch. ist.*, III, pp. 114-5.

² *Ibid.*, pp. 120-1.

³ *Conv. lit.*, I, c., p. 490.

⁴ *Arch. ist.*, III, pp. 114-5.

⁵ *Ibid.*, pp. 120-1.

⁶ *Ibid.*, *passim*.

⁷ *Ibid.*, pp. 94-5.

III.

Condiții agrare la Athos, în țerile „latine“ ale Patrasului și Ciprului.

Pentru a înțelege și mai bine, de alminterea, această stare de lucruri, e folositor să se vadă care erau condițiile agrare, pe acest timp, în lumea bizantină.

La muntele Athos, mănăstirea Chilandarului avea, în veacul al XIV-lea, arendași *pronoiaři* (de la *πρόνοια*), supt cari trăiau țeranii supuși, datori cu slujbe în muncă, țeranii cari se numesc, cu un cuvînt care răspunde românescului *vecini*: *pareci*, *πάροικοι*; alți țeranii însă, trăind pe pămînturile lor se numesc „liberi“, *ἐλευθεροί*¹.

La Patras, teritoriu vechiū bizantin supus unui arhiepiscop latin care se găsia în fruntea unei organizații feudale aduse, împreună cu stăpînitorii franci din Apus, pămînturile se împart în pămînturi libere, *france*, de *comites* — de „juzi“ sau „cnezi“, s'ar zice la noi —, *κομητοδρα*, și în pămînturi care au stăpîn, *δεσποτικά, δημόσια*, care-și au reședința domnească, numită și acolo *curte*, *κόρτη*. Aceștia sunt *vecini, pareci*. Chiar pe aceste pămînturi dacă stă un cultivator timp de treizeci de ani, el capătă un drept de cultură perpetuă, un uzufruct asigurat, așa-numitul *κρατείν*, rămînînd pentru proprietariū numai dreptul teoretic de *αθένητοπία*, situația juridică de stăpînire, fără ca el să poată îndepărta pe cultivatorul statornic. Între acesta și proprietariū se încheie o învoială un *πάκτον, apatum*, în ceia ce privește drepturile celui d'întăiu: dacă el dădea și mijloacele de cultură, țeranul muncitor își opria jumătate din produs, sistemul de *ἡμισυφουροσία*; în cazul contrar, partea care se cuvenia proprietarului era un „simplu dar, une ori „o oaie și doi porci“. Biserica arhiepiscopală — suzerana țerii — lua numai o citime de ceară și un dar la schimbarea de proprietate².

În al treilea rînd, putem ști bine ce se petrece în insula

¹ Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien*, p. 198.

² Gerland, *Patras*, p. 85 și urm. Cf. Zachariae von Lingenthal, III.

Cipru, iarăși un vechi pământ bizantin, ajuns în mina Francilor, de la un timp a dinastiei franceze de Lusignan, căreia-i urma, în veacul al XV-lea, guvernatori venețieni. Și, aici sînt țeranî liberi, ziși ἐλευθεροί sau *francomati*, ori franc. *franquomates*, cuvînt format din *franchi* și *comites*, pronunțate grecește. Pe la 1500 erau 77.000 de astfel de țeranî, față de 47.000 de neliberî. Ei aveau datoria de a păzi țărmul Mării. Aceștia erau locuitorii cei mai bine împărțaiți ca situație și drepturi, și mulți din ceilalți obișnuiau a-și arunca prunci pentru că era datina ca un copil găsit să fie declarat „francomat”¹.

Pe lângă o categorie de locuitori cari se numiau *perperiari*, din cauza rostului lor militar, căci plătiau, în orașe, un perper pe an pentru a nu fi siliți să se lupte, trăiau în Cipru miî de *pareci*, cari, purtînd același nume ca și țeranii neliberî din alte părți, se găseau încătușați în același chip. În veacul al XV-lea, cei aproape 50.000 de pareci datoriau o slujbă care se urma la 104 zile pe an și răspundea, pe lângă aceasta, un bir pe cap de 38 de bizanți și jumătate². Altă dată, se spune că acești „străini locuitori”, — *forestieri habitatori* — dădorec a treisprezecea parte din venitul lor și două zile de muncă pe săptămînă, ceia ce revine la cele 104 de zile de mai sus³. Slujba aceasta era numită „angheria pattuale” și, pe lângă dînsa, unii mai plătiau și 23 de dinari pe an⁴. Coroana ca și particularii își aveau *parecii*.

Aceștia aveau dreptul de a se liberă. Lucrul nu se întimpla însă dese ori. Din potrivă, parecii căzură tot mai adînc, până ajunseră a fi socotiți ca șerbî, întrebunțîndu-se chiar pentru dinșii cuvîntul frances *serf*; pentru ca să scape, trebuia ca regele însuși să se invoiască la dezrobire⁵.

¹ Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre*, III, pp. 228, 494, 552.

² *Ibid.*, p. 125: „in quibus teneris servire vigore servitutis parichie”.

³ Cf. pp. 520, 540.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, pp. 254, 273, 295-6.

Pe de altă parte, nobilii, de origină francesă, își dădeau toate ostenele pentru a confunda pe țăranii liberi cu parecii, și, astfel, de la o bucată de vreme, se ceru și de la fraucomată o *slujbă*, așa-numită „fation francomatica“. Supt acest pretext se dădeau în veacul al XVI-lea 36 de zile de muncă pe an, plata fixă de 12 *soldi* și un dar de doi boi. Francomatăii cari se împotriviau, erau loviți și supuși chinurilor¹. Parecii păziau și mai departe la pasurile munților. Iar rezultatul acestei apărări combinate a fost că parecul cipriot a ajuns unul dintre cei mai leneși țăranii din lume².

Să adăugim că din toate satele se răspundea Vistieriei regale: dijma — *la dihme*³.

Din cele arătate până aici se vede că între sistemul bizantin și dreptul românesc, chiar corectat de interesele unor stăpînitori balcanici, erau deosebiri esențiale. Dincolo de Dunăre, nu ființă altă proprietate agrară decît cea individuală. În al doilea rînd, stăpînii existau acolo din vechi timpuri și aveau rosturi mari. În al treilea, apoi, Statul său feudalitatea care-l înlocuia, erau cu mult mai puternici și înrîurirea lor se exercita neconținut asupra condițiilor de muncă. Pe parecii îi vom întîlni însă și la noi, ca *vecini*.

Vom vedea, în sfîrșit, că și la noi s'a căutat, din același interes egoist de clasă, confundarea țăranimii libere cu cea neliberă, fără ca, măcar pînă tîrziu, Domnul să poată interveni în acest proces cu aceeași energie ca un guvernator venețian al Ciprului din veacul al XVI-lea.

¹ *Ibid.*, pp. 540—1: „Sono alcuni di loro patroni che non li pagano, ma ben, in loco di pagamento, li mettono in ceppi et gli danno delle bastonate: et li giusdicenti non hanno autorità contra li feudatari et gentiluomini. Et, quando l'havessero, non l'essercitariano, per esser, comm'hò detto, interessati, anzi fomentano quanto possono per reprimere quelle tirannie con mandati penali.“

² Cf. p. 542: „tutti i detti contadini con le loro donne sono pigri et lenti, che quattro non lavorano per uno dei nostri di Lombardia“.

³ *Ibid.*, p. 236.

IV.

Regii unguri și satele românești.

Regii unguri, cucerind Ardealul și comitatele vecine, au găsit pretutindeni cnezi, și de asemenea cnezi s'a lovit stăpînirea regală cînd a încercat să-și supuie Oltenia întregă.

În acest Banat al Severinului, politica ungurească a consistat în recunoașterea vre-unui Voevod și în ridicarea unor cnezi, supuși și gata de ajutor, la o situație vevodală, păstrîndu-li însă un titlu prea puțin corespunzător demnității lor nouă și puterii lor precumpănitoare. E cazul Voevodului Litovoiu și al cnezilor Ioan și Farcaș¹. Aici însă amestecul unguresc, în ceia ce privește părțile gorjene și vilcene, nu ținu mult și nu lăasă urme însemnate.

O astfel de stare de lucruri se întîlnește, de almințerea, și în Bosnia, unde, pe urma amestecului regal unguresc, alit cnezia cit și vevodatul se ridică foarte mult în ceia ce privește însemnătatea lor politică și rolul lor național. Alfel, un Hrvoie, un Sandali, „Mari-Voevozi“, au o situație regală, și cnezii, numiți latinește „comites“, sînt adevărați baroni feudali, cu o situație aproape neatîrnată și cu totul preponderantă.

Dincolo de munte, regalitatea recunosc pe unii cnezi, întărîndu-li situația, pe toată viața sa numai în marginile bunului plac ale stăpînirii². Ei fură identificați cu *villici*, *scultefii* și *advocații* obișnuiți în țerile germanice saū slavo-germane, de și unii dintr'inșii fură înălțați la nobilime. Scutiți de dijmă, bucurîndu-se de monopolul morii³, cî aveau întăiu sarcina de a judeca pe sătenii, după vechea datină, afară de casurile de hoție, foc și omor⁴, — odată de competența Voevodului, pe care acum regele-l moștenia. Apoi, cî trebuiau să stringă dijma pentru suveranul țerii.

¹ Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, I, p. 73 și urm.

² *Nostro durante placito*.

³ Hurmuzaki, I¹, p. 528. Cf. Bogdan, în *Analele Academiei Romîne*, XXIV și XXVI.

⁴ *Ibid.*, I², pp. 28—9, no. XXI. Cf. *Gesch. des rum. Volkes*, I, p. 244 și urm.

În același timp, dreptul îndătinat de stăpînire al țeranilor liberi asupra pămîntului moștenit de la străbun, intemeietorul satului, fu călcat. Așezămintele bisericesti, ca și orașele Sașilor și unele persoane nobile primiră danii de sate românești. Aceasta însemna întâiu numai cedarea dreptului regale de dijmă și judecată; cu vremea însă, aici ca și în Cipru, și într'o măsură și mai mare — după încercări ale Arpadienilor, Domnia Angevinilor a stabilit în Ungaria teoria de feudalitate și servagiū a Apusului — acești țerani romîni fură aduși în stare de șerbie, de iobăgie, — cuvîntul *iobagio*, de origina militară, ajungînd să însemne, în această confuzie voită de noțiuni foarte deosebite, același lucru ca și latinul *servus*.

Ca termin de comparație, să semnalăm că în Ungaria propriu zisă, supt Ludovic-cel-Mare țeranii dădeaū, după porunca regelui, *nona*, păstrînd voie de a se strămută¹. În veacul următor (1437) episcopul de Alba-Iulia, Gheorghe Lepes, sili pe oameni să-i dea dijma în bani². Nobilii cătau însă și aici a-i face șerbi³. Totuși și regele Sigismund hotărîse o amendă asupra celor ce ar opri strămutarea⁴.

V.

Domnii Țerii-Românești și vechea organizare a satelor.

Pe la începutul veacului al XIV-lea se alcătui Domnia Țerii-Românești, cu idei, în parte luate din obiceiul vechiū românesc, în parte împrumutate de la Sirbi și Bulgari, iar, într'o anume epocă măcar, și din Ungaria.

Până la Vladislav sau Vlaicu-Vodă n'avem acte interne. Îndată ce ele apar, rostul lor e să scutească mănăstiri sau persoane din boierimea de instituție bulgaro-bizantină de anumite sarcini pe care pămîntul lor le avea față de Domnie,

¹ *Magazinul istoric*, III, p. 145.

² *Ibid.*, p. 146.

³ *Ibid.*, pp. 148—9.

⁴ *Ibid.*, p. 149.

care moștenise drepturile, de dijmă și judecată în casuri grele, ale Voevodatului primitiv. De la Mircea-Vodă încoace, numărul acestor acte se înmulțește foarte răpede, fără ca înfățișarea lor, redacția lor stilistică, formula lor diplomatică să se schimbe esențial. În casuri isolate numai, Domnul dăruiește pământuri care prin cumpărătura au ajuns ale sale. Nu întilnim măcar daruri în acea *pustie*, foarte întinsă, până târziu, în părțile de la Dunăre, care era, de drept, ca orice teren nelocuit și fără stăpîn, a Domniei. Se pare că în această Țară-de-jos a principatului muntean colonizarea s'a făcut de Domnie de-a dreptul — și nu prin mijlocirea boierilor sau mănăstirilor —, aducindu-se coloniștii de peste Dunăre, unde condițiile, în vremea bulgărească și sirbească, erau mai grele și unde, pe urmă, Turcii înlocuiră pe stăpînii slavii, cari datoriau serviciu militar pentru feudele lor ereditare, prin spahii cari se afla în aceeași situație față de stăpînitor. Cumpărări de pământuri de boieri cărora, în schimbul unui cal pe an, Domnul li cedează drepturile sale, se întîmpină însă pe la sfîrșitul veacului al XV-lea¹. Dar nu e vorba de pământuri ale sătenilor, ci de altele individuale, pe care unii rari boieri le colonisaseră, pe seama lor și fără act de la Domnie, fiind ei cei d'întăiu ocupanți ai unor locuri fără stăpînii. Sau altfel de pământuri stăpînite individual, boierește, după dreptul nou și superior, bizantino-roman, adus de peste Dunăre, resultau din vre-o confiscare pronunțată de Domn în paguba unuia și în folosul unuia.

Nici în Făgăraș, o *nova plantatio*, Domnul nu dăruiește pământuri, trebuind să respecte și acolo, de și într'o măsură mai mică, — aici fiind precedentul regal, de expropriere parțială, — vechiul drept țărănesc, de libertate umană și stăpînire teritorială a săteanului. Boierii capătă acolo domenii de imunitate sau, în deplină stăpînire directă, numai părți nelocuite de munte sau de pădure. Astfel se întemeiază boierimea de Făgăraș, care pe urmă, firește, a încălcat

¹ *Arch. ist.*, I, p. 37.

tot așa de mult și într'un fel tot așa de firesc ca și cealaltă.

Totuși, încă de la început aflăm la Munteni, pe lângă boieri și curteni — aceștia din urmă, de sigur: strajă și oameni de serviciu —, cnezii și Rumini. E o întrebare dacă pe atunci, în vremea lui Mircea, cnezii erau numai țeranii liberi trăind sub regimul cnezatului, cum se constată mai târziu, și o întrebare și mai mare dacă Rumini pot fi puși în aceeași categorie socială și agrară cu parecii Răsăritului. Părerea cea mai firească e aceea că prin cnezii se înțeleg magistrații satelor, aleși dintre bătrâni, de bună samă în biserică și printr'o procedare electorală pe care o întâlnim mai târziu la țeranii din Săliștea Sibiiului, de pildă¹, iar „Rumin“ e cel ce nu e alt ceva decît Român: omul obișnuit, omul de rînd, fără ca aceasta să însemne și o inferioritate socială, o scădere a întregimii drepturilor umane. Căci n'am avea precedente de o astfel de o înjosire a numelui național la niciun popor; vezi, din potrivă, ce e *homo francus* la Germanii din Galia!

Concesionarul imunității e scutit pe domeniul său de vămi (вѣм), adică de dijme, de gloabe, de podvozi și olace, și i se dă asigurarea că nu va fi călcat de judecătorii (сѣдѣци) Domnului, de cei ce string birul — de la o vreme — sau gloabele (вирчи, глобѣници)².

Deci Țara-Românească a avut la început, cum era și firesc pentru o țară întemeiată fără amestec străin, fără cucerire, fără schimbare a ideilor fundamentale ce trăiau în masa poporului, — numai țerănime pe deplin liberă și stăpîină, în chipul colectiv pe care-l cunoaștem, chip întemeiat pe moștenire, pe pămînturile ce lucra, pe heleșteu și pe pădure. Această țerănime nu se putea coborî într'o stare inferioară prin clasa boierească din veacul al XIV-lea sau al XV-lea, alcătuită din cițiva dregători numai și neavînd încă banul cumpărarilor și expropriierilor în momente de

¹ *Sate și preoți*, p. 121.

² *Arch. ist.*, I, p. 6.

crisă la îndămina ei. A trebuit ca întreg regimul economic să se prefacă și în locul schimbului de obiecte să se introducă plata în bani prin negustorii și speculanții străini din orașele mari ale peninsulei balacnice, mai ales, și, în rîndul întâiu, Grecii, Armenii, Turcii din Constantinopolca împărătească, a trebuit ca asupra țăranilor liberi să apese la un anume moment o sarcină bănească — a *tributului* către Sultan — pentru ca, într'o mare crisă, proprietatea mică să dea faliment și clasa boierească, ajunsă acum puternică, să aibă mijlocul de a cumpăra pe bani pămînturile acelorora cari nu mai erau acuma decît birnicii Sultanului, „sărăcii” Împăratului păgin.

Sărăcia adusă de cererea birului în bani putea ajunge așa de marc, încît pe la 1680 un străin care știa bine țara, putea să scrie: „Boi nu sint. Cîte doi oameni, și adesea bărbatul și nevasta, trag carul în care se aduc lemne de vîndut sau pentru casă. Am văzut și un om, de-o parte, și de alta, un boi, trăgînd carul¹”.

Aceste lucruri le vom urmări, de altfel, îndată în amănunte.

VI.

Domnii Moldovei și satele moldovenesti.

În Moldova, Voevodul maramurășean trecut în această nouă vale pentru a întemeia o a doua „Țară-Românească”, numită după apa Moldovei, aducea cu dinsul obiceiuri maramurășene, înriurite în mare măsură de regimul nou unguresc, regim de feudalitate, pe de o parte, regim de Stat modern începător, de alta. Astfel înțelegeau legăturile dintre pămînt și oameni, boieri și Voevod, Domnii și tovarășii de cucerire, de strămutare și aciulare, mai bine, ai lui Bogdan-Vodă cel d'întăiu.

În fața lor: Voevodul, „Domn al țerii moldovenesti”, și vitejii — *equites* — din suita lui, *viteji*, cu cari el și cîrmu-

¹ Engel, p. 116 sau *Mag. ist.*, V, p. 65.

iește o bucată de vreme, amintind concursul lor și în formula documentelor, — se află, mai rare ori decît în Țara-Românească de la Dunăre, sate și moșii locuite de țeranî coborîtori din același moș și avînd în fruntea lor juzi. Aici, afară de unele părți bacăuane sau putnene, unde judele e înlocuit printr'un *birău*, — în coloniile ungurești venite din Secuime și chiar, probabil, în satele românești vecine, — așezămintele vechi nu sint inriurite de nimic străin. N'a fost în Moldova o încercare, ca aceia săvirșită în Oltenia, la jumătatea veacului al XIII-lea, de a face din unii cnezî Voevozi și de a înălța situația cnezilor în genere, făcîndu-i să atirne însă de regele unguresc și să-i ajute sarcina de stăpinire și exploatare.

Din această situație de forțe și de antagonisme în ceia ce privește dreptul, datinele, tendințele, rezultă următoarele fenomene nouă.

De și n'avem știre despre ei, și Moldova a trebuit să aibă Voevozi locali, de vîi, înainte de coborîrea Maramurășenilor, cari nu erau în măsură să deprindă Ținuturile dintre munte, Siretiu, Prut și Nistru cu o viață absolut nouă. Aceștia au dispărut răpede — un intunec de nepătruns acopere însă cele d'întăiî timpuri ale principatului Moldovei — și drepturile lor: de judecată criminală, de osindă capitală sau de gloabă mai mare, pe de o parte, și de dijmă, pe de alta, trecură la Domn, întocmai ca în Țara-Românească. Domnul însă cedă aceste drepturi, în scurt timp, *vitejilor*. Mănăstirile, mai nouă și mai puțin însemnate decît ale Muntenilor, vin numai în al doilea rînd și ceva mai tîrziu, adăugîndu-se și faptul că evlavia maramurășeană era simțitor mai mică decît a Domnilor munteni, formați la școala și după exemplul cucernicilor Împărați și regi ai Balcanilor.

Actul de danie e, de fapt, în multe casuri, numai unul de imunitate — această imunitate, obișnuită și la Tatari, vechii suzeranî ai țerii, se zicea, în slavona documentelor, și cu un termen împrumutat de la ei, *tarcan*. El

nu dădea viteazului decît drepturile regale, drepturi feudale asupra unuia său mai multor sate, care se desfăceau prin aceasta, afară de anumite drepturi necesare ale stăpînitorului, din domeniul de Stat și treceau în domeniul particular. Judele rămînea în unele casuri, și actul domnesc zice atunci: „unde este jude (РАѢ СЕР) cutare“; și atunci acest jude său cneaz — cuvîntul *cneaz* se întîlnește și el de cîteva ori — e într'o situație scăzută față de aceia pe care o avuse la început. Precum cneazul din Ungaria ajunge tot mai mult omul Regelui său al nobililor înfeudați de acesta, *judele* moldovenesc se coboară tot mai mult pînă la starea unui dragător, unui ureadnic al stăpînului, „viteazul“ de odinioară, ajuns, după moda muntenească, „băsarăbească“, un *boier*. În alte locuri însă, acești stăpînitori noi, cari pot vorbi în oarecare măsură de dreptul de cucerire, nu cruță așa de mult trecutul, și, astfel, în loc de a se pomeni judele „ce este“, se vorbește numai, pentru a se lămuri întinderea teritoriului făcut *imun* de către Domnie. — de „judele ce a fost“, și, uneori acest jude avînd un nume de la care derivă al satului, se vede că e vorba de însuși întemeietorul depărtat. În astfel de sate, ureadnicul său vătămănu boieresc se instalează de la început. În locul ocupat odată de jude.

Cînd documentul de danie, adică de imunitate, spunc că să dă cuiva o judecie sau „amîndouă judeciile“, aceasta nu înseamnă alt ceva decît că scutirea se întînde asupra unui întreg teritoriu, judecat de un astfel de jude, sau asupra amînduror părților dintr'un sat, care, avînd, în cea ce privește locuitorii, altă spiță a neamului, au și juzi deosebiți, represintînd fiecare alt *moș* și începător al semînției.

Juziî moldoveni dispărură în curînd cu totul, și pe la 1550 nici nu mai era urmă de dinșii; pretutîndenî omul boieresc li luase locul. Dacă mai târziu se mai vorbește — supt Petru Șchiopul — de un bir „cnezesc“, el pare să fie în legătură, nu cu vechiî cnezî, ci cu accî „nemeși“ — ziși mai pe urmă, după nomenclatura turcească. *mazilî* (depuși),

— neamuri de boieri fără dregătorie, cari figurează în socotelile acestui Domn, ca o categorie fiscată deosebită¹. În Țara-Românească iarăși, veacul al XVI-lea nu înfățișează *juzi*; *judetele* sînt acum Ținuturi ale Domniei, iar țeranii liberi, dacă se zic *cnezi*, cuvîntul nu se mai traduce în românește prin *juzi*, ci prin *judeci*. Prin Buzău aflăm și o „cale a judecilor“, foarte veche². Vechiul așezămînt se păstrează doar cu acel rost primitiv, la Țigani, cari, veniți la noi prin veacurile al XIII-lea și al XIV-lea, cînd trăiam numai cu Voevozi și juzi, au păstrat aceste rînduiri, în viața lor rătăcitoare pînă astăzi — și în actele citate ale regilor sîrbi ei poartă un nume românesc, cu rotacism, „Țingari“³. Statul unguresc a recunoscut pe „Voevozii Țiganilor“, cu cari cetatea Brașovului avea, de pildă, legături oficiale, și la noi boierii ca și Domnia se îndreptau către juzii țigănești așa cum s'ar fi îndreptat către pircălabii său vătămăni Romînilor din sate, sau către juzii și șoltuzii locuitorilor din orașe.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Pentru a încheia cu această veche instituție, Aromînii au avut *celnici*, conducători de cete, în păstorie, căraușie sau război. Dar Romînii din Bosnia, luptători de graniță, haiduci adesea în teritoriile disputate, se întîlnesc și la sfîrșitul veacului al XVI-lea, cînd Imperialii tratează cu dinșii, stînd supt *cnezi*, cari-și zic une ori, cu un cuvînt turcesc nou, care corespunde celui slav de celnic: harambași⁴.

Întorcîndu-ne în Moldova cea mai veche, se mai întîmplă însă ca Domnul, care era stăpîn pe toate terenurile nelocuite sau neluate în stăpînire, să dăruiască din această pustie fără margini unuia dintre tovarășii săi de luptă, sfetnicii și ajutătorii săi. Acesta căpăta pămîntul, încă sălbatcă și necurățit, între anume dealuri ori

¹ Cf. Bogdan, *Cnezii*, p. 24 și Hurmuzaki, XI, pp. 219—20.

² *Studii și doc.*, XVI, Hirtii Olănescu.

³ *Arch. ist.*, III, p. 120.

⁴ *Gesch. des rum. Volkes*, I, pp. 15—23. V. aici, la urmă, apendicele II.

munți și anume riuri sau linii de demarcație naturală. Acest pământ n'avea nicio valoare pentru dînsul pînă ce nu era *lăzuit* prin munca oamenilor, pînă ce nu era făcut potrivit pentru pășunat sau pentru lucrat ogoare prin munca oamenilor. Trebuia, prin urmare, ca, în orice chip, să se atragă aici coloniști. Și acești coloniști se alegeau dintre vecini și se și numiau „vecini“, — ca și la Munteni în veacurile XVI-XVII — fiind astfel într'o situație care se asemăna cu a *pareilor* bizantine. Căia ce deosebia pe acești țerani așezați prin „invoială“¹ era îndatorirea de a lucra citeva zile pe săptămînă sau pe an pentru stăpin și pe pămînturile acestuia, rezervate pentru dînsul. Aceștia, prin urmare, datoriau *claca*. Și prin îndatorirea la clacă ori prin lipsa acestei îndatoriri se statornicia marca deosebire între vechii țerani băștinași, trăind pe pămînturile pe care comunitatea le avea din veac, și între țeranii cei noi, cari, ca și coloni apusenii din veacul de mijloc, veniau să se așeze pe pămîntul stăpinului. Ei primiau astfel un regim de invoieli, ce putea să fie cit de greu și, oricum, presupunea un număr de zile de lucru pe acel pămînt pe care stăpinul, conducătorul muncii pentru cultură care se desfășura în pustie, îl păstra pentru el însuși, pentru exploatarea directă, și numai în folosul său, de brațe ispitite sau ciștigat de aiurea — de la Munteni, Ruși, Poloni, Unguri, „Sirbi“ și alții, — pentru o asemenea muncă aproape servilă.

E caracteristic, în această privință, următorul loc într'un document din veacul al XVI-lea: „Oricine va veni într'acel loc, în Lunca Mare, să-î fie vecin lui Bucioc“ — vestitul boier, socrul lui Vasile-Vodă Lupu —, „iar care ar veni din alte țeri, Ungur, Muntean, Sirb sau Grec, să aibă pe cinci ani slobozie de dările și corvezile domnești“². Există, deci, o foarte însemnată deosebire între colonul *romîn din Moldova chiar*, care, ajungea, așezîndu-se pe moșia fără sătenii a boierului, *vecin*, ca *parecul* bizantin, și între co-

¹ Cf. pactum, apatum, apaut, *πάκτων*. V. mai sus.

² Rosetti, p. 259, nota 1.

Ionul *străin, din altă țară*, imigratul, care se bucura de drepturile *sloboziei*. Acesta se găsea într-o condiție cu totul superioară și în folosul *lui*, nu al *domnului de pământ*, stăpînul țerii renunța pe un număr de ani, deosebit în fiecare cas, la drepturile regale pe care le avea orînde nu acordase vre-un privilegiu de imunitate.

„Vecinătatea“ moldovenească e veche, Rusii, pe cari, în urma năvălirilor lor prădalnice — asemenea cu năvălirile pe care Muntenii le făceau dincolo de Dunăre pentru a căpăta țerii locuitorii noi — îi dobîndia, cu sutele și miile, Domni moldovenesți ca un Ștefan-cel-Mare, un Bogdan Orbul, un Petru Rareș, erau așezați pe moșiile Domnului sau ale boierilor ca vecini. De asemenea și Secuții cari, atrași de frumusețile și foloasele Moldovei și Țerii-Românești, treceau granița la noi, în veacul al XV-lea, cînd erau prietenii politici și colaboratorii militari statornici ai Domnilor noștri și cari, pe urmă, se plîngeau că nu sint lăsați a rătăci în voie, tocmindu-se unde vor și pe cît timp vor, ci sint îndatoriți a sta pe o anume moșie și a îndeplini, prin claca cerută de la dinșii, lucrul servil, înjositor după părerea lor¹. Moldova fiind o țară în mare parte nelocuită sau fără locuitori destui pentru o adevărată viață economică, se înțelege foarte lesne că numărul „vecinilor“ a fost tot mai mare față de abela al locuitorilor vechi, stăpîni de pământ, îndatoriți numai la dijmă și la primirea judecătii superioare, față de Domn sau față de boierul căruia-i fuseseră cedați supt acest raport, din satele vechi de la Miază-Noapte și Răsărit, relativ destul de puține.

VII.

Urmările întemeierii Domniei moldovenesți. Emigrări în Polonia și întemeierea de sate românești acolo.

Din stabilirea Domniei în părțile Moldovei, apoi ale Bistriței, ale Sucevei, Siretiului, Prutului și Nistrului, trebui

¹ Hurmuzaki, II², pp. 344—5, an. 1493.

să rezulte în chip firesc o îngreuiere a locuitorilor celor vechi, cari *acum* nu se puteau mișca așa de slobod ca pe vremea vechilor Voevozi ipotetici, cari erau mult mai slab decît stăpînitorii de pămînt cei vechi. Multe firi viteze și trufașe, deprinse cu neatîrnarea, trebuiră să se creadă umilite și jignite. Din *acest* motiv, și nu din acela a unei prea mari sporiri a locuitorilor pe un pămînt prea îngust — căci și acuma puțința unei munci răsplătitoare se deschidea în toate părțile, în Ținuturi care'n mare parte erau locuite în chip neindestulător, — trebuî să rezulte o *emigrare* a elementelor mai îndrăznețe, mai sigure de sine și mai întreprinzătoare.

Astfel de elemente trecură mai ales în regatul unit al Poloniei și Litvaniei, și anume cu deosebire în acele părți unde populația, pe urma îndelungatelor războaie și a strașnicelor năvăliri tătarești, era încă destul de rară. Regii poloni ajungînd stăpîni pe teritoriile care alcătuiseră odinioară regatul Rusiei Roșii, căutară, nu numai să dea un rost economic real orașelor, atrăgînd în ele tirgoveți, burgheși germani din regiunile Europei centrale, dar, în același timp, ei voiră să facă a inflori pustia prin sate nouă. Pentru aceasta se îndreptară către aventurierii romîni din Moldova, cari începuseră a roi peste hotarele lor.

Ei recunoscură ca șefi de emigranți pe anumiți oameni ascultați, harnici și siguri, pe cari-i priviră ca juzi sau cnezî, intemeietorii de sălașuri nouă. Aceste sate de intemeiere românească, avînd în ele elemente împrumutate din Moldova sau altele alipite la ele și confundate cu dinsele, erau, neapărat, creațiuni de drept românesc, și nu de drept feudal sau romano-bizantin, care, acesta din urmă, ar și fi fost imposibil prin asemenea locuri. Decî nu putea fi vorba de șerbie față de un domn sau față de Coroană, de stăpînirea sătenilor printr'un dregător numit, care să fie ales chiar din oameni străini satului, de statornicirea unor plăți, dijme sau indatoriri care să privească individual pe fiecare țeran, de recunoașterea obiceiurilor din țara cea nouă polonă. Din potrivă, dreptul românesc, admis din do-

rînța de a căpăta coloniști noi, cuprindea în sine libertatea absolută a țeranilor, cirmuirea lor de dregători proprii din mijlocul lor, *juzii* întemeietori, cărora li se îngădui a-și lăsa urmași din același singe, răspunderea numai a unei *dijme* față de Coroană, înlesnirea acelei dijme între locuitorii, răsplătirea judeului prin citeva — foarte puține — zile de lucru, de *clacă* pe pământul de prisos ce ieșia din socotirea în lungime a lanurilor țerânești, și, în sfârșit, renunțarea regalității la orice fel de drepturi care pretutindenii aiurea erau ale ei.

Astfel, și nu în alt chip — deci ca un drept românesc, potrivit cu împrejurările domnitoare în Statul polon și adus acolo prin nevoile de păstrare a neatinării, care se iviră la cei mai neastimperați și nesuferitori de orice control și încălcare din locuitorii solului moldovenesc, trebuie să se înțeleagă acele „colonii românești“ din Polonia, care se întemeiară mai ales de la 1500 înainte și cu privire la care avem multe mărturii, cu toate că din ele nu rezultă alte date decît acestea și, doar, păstrarea datinei românești a *colacului* pentru cei ce piraiau pe vinovați sau a organizării militare speciale, cu arc și săgeată, a neamului nostru¹.

VIII.

Crisa financiară din veacul al XVI-lea și „vînzarea“ pămînturilor țerânești.

Astfel trăiră principatele noastre supt raportul agrar, cu un drept *vechiu* țerănesc de natură mai mult colectivă — țeranul care curățise o parte de pădure, o stăpîniă însă individual — și cu un drept *noiu* boieresc, de natură pronunțat individuală, ca în sistemul romano-bizantin, și, în sfârșit, cu o renunțare din partea Statului, represintat prin Domn, la toate rosturile lui de intervenție prin judecată, dijmuire și globire, — până târziu, către sfârșitul veacului al XVI-lea.

¹ Materialul, din Stadnicki, e analizat în Rosetti, o. c.

De la o vreme însă, atit Țara-Românească, cit și Moldova, erau supuse plății unui bir pentru tributul față de Poarta Otomană, și erau datoare să-l răspundă în bani, cari se trimeteau pe „carele domnești“, inchiși în „pungă“ cuprinzind fiecare o anume sumă bine statornicită și asigurată prin pecetea Vistieriei pusă de-asupra ei. În țerile noastre însă, banii veniau prin negustorii străini, din Ardeal și Polonia, care luaū de la noi mai mulți bani decit dădeau și îmbogățiaū prin plata vămile și altor drepturi, mai ales Vistieria domnească și gospodăria unor boieri mai puternici, iar numai în măsură foarte mică rostul economic al sătenilor. Așa fiind, bogăția națională neputînd produce bani, era nevoie ca banii să se capete din străinătate pe cale de imprumut.

Pentru îndeplinirea acestei sarcini veniau la noi cămătari răsăriteni, de-a dreptul, sau prin agenții lor, cămătari cari, nu numai că „inlesniaū“ — spre cel mai mare folos tot al lor, pe Domni, împovărați de la o vreme cu toate datoriile neplătite ale înaintașilor lor, mazili sau fugari, dar făceau și alte speculații, din care folosia boierimea, care vindea ceară, miere, grîne, lemne. Astfel această clasă stăpînitoare, care, după o dezvoltare de măcar două veacuri, ajunsese în adevăr a reprezenta o clasă socială și economică, alcătuită din destule elemente naționale și unele străine, dispunea de un numerar care s'ar fi căutat adesea în zădar prin căsuțele țeranilor.

Însă aceștia aveau datoria de a-și plăti, la soroace cunoscută, birul. Și, pe lîngă acele soroace cunoscute, se adăuseră și altele, extraordinare, cînd birul, în loc să fie numai anual, se înmulți, în urma îngrămădirii datoriilor unor Domni ce se schimbaū răpede, și apăsă groaznic pe spinarea săteanului liber, care păgubi mai mult decit oricine pe urma acestei anarhii financiare rezultate din bunul plac fără scrupule și fără căință al oligarhiei lacome a Osmanilor.

Deci, siliți de cererea, făcută prin cele mai strașnice

mijloace une ori, a birului împărătesc și a sumelor prin care trebuiau să se acopere alte pretenții, de aprovizionare a Constantinoplei sau de pregătire a unei oștiri, din partea Împărăției, cu care nu încăpea nicio discuție, țeranii începură a se gândi la vânzarea proprietății lor. Știm însă că această proprietate n'avea nimic delimitat și individualizat în adevăr, așa încît un *enez*, un țeran coboritor din întemeietorul unui sat și creatorul unei moșii, vindea mai mult dreptul său de întrebuințare, în proporții cam nedefinite, a averii în pămînt pe care o lăsase strămoșul din care el se cobora. Totuși boierul vecin era bucuros să cumpere și atîta.

Dar prin vânzarea moșiei țeranul liber, care dădea până atunci numai dijma, trecea firește în situația celui colonizat pe pămînt străin, a *vecinului*. În puterea lui, hotărîtoare acum față de slăbiciunea Domnilor de proveniență constantinopolitană, cari se schimbașă așa de răpede, boierul avea mijloacele trebuitoare pentru a lărgi și preciza dreptul căpătat în acest fel. El știa foarte bine că nu există o autoritate centrală destul de puternică pentru a-i lămurii confuziile voite și a-i înlătura usurpările, adesea ori nerușinate. Prin astfel de „cumpărări“, făcute cu un preț anormal, dictat de nevoie, el își pregătia anexarea pe încetul a moșiei țeranilor liberi la domeniul său particular, locuit de vecinii clăcași, domeniu pe care-l cîștigase pe o cale sau pe alta.

Fără îndoială că vânzările se întîmplă mai multe, din ce în ce mai multe, simptomatic și desastros de multe în Țara-Românească, patria clasică a micii proprietăți țărănești, abia încolțită până atunci de domni de pămînt. În schimb, Moldova, unde același proces de concentrare latifundiară se face în împrejurări cu totul deosebite, se caracterizează prin confuzia, înceată un timp, cutezătoare de la o vreme — ca în Ciprul veacului al XVI-lea — între țeranul liber, dator până atunci numai cu *dijmă*, și țeranul neliber, colonul, *vecinul*, care mai datoriă și *claca*, în

condițiile speciale ale „pactului” său cu stăpînul, condiții dominate de o anume datină.

Deci, în cel d'întăiîu caz, sîntem năvăliți de zapisele micilor proprietari ruinați, ale țeranilor aduși la aman printr'o mare crisă financiară determinată de nevoile crescînde ale Împărăției turcești, care ajungea tot mai luxoasă. Statul, înfățișat prin Domn, trebuie să se mulțamească a consacra prin hrisoave această schimbare pe care n'o poate împiedeca și al cărei rost, ruinător într'un viitor mai îndepărtat și fatal pentru gospodăria națională, nu-l poate înțelege. Precum, înainte, el era gata să întărească indiferent orice schimbare sau inovație în proprietatea individuală, astfel iscălia acuma osînda de moarte a neațîrnării economice și, deci, a însemnătății politice țeranești.

În Moldova însă nu e așa. Aici țeranul, inriurit mai de mult și într'un grad mai puternic de o cultură mai caracterisată, are mai multă înlesnire în căpătarea banilor, cu cari a început a se deprinde. Lovitura învîntă cădoraici cu răpezi- cianca ucigătoare a unui trăsnet. Avem a face mai ales cu o înceată decădere, în care nu se află nimic din solemnitatea catastrofelor tragice. Omul liber, plugarul cu viața proprie se încovoiaie pe incetul supt o sarcină care nu-l strivește de-odată. Și marea proprietate nu intervine determinant și brusc, pecetluind ruina celeilalte forme de stăpînire a pămîniului, ci ea amestecă lucrurile tot mai mult, în sensul unei confusii folositoare pentru dînsa, fără ca țeranul, îngustat tot mai tare, să opuie vre-o împotrivire. Bucuros să scape de datorie, de urmărire, de împlinire, de răspundere socială și de prigonire administrativă, gata să părăsească rolul, greu de susținut, al unui element neațîrnat în viața Statului, vitreg fără vina lui, el se lasă îngenuchiat, înjugat, înlănțuit, șoptind, în locul blestemului ce-am aștepta, mai curînd o rugăciune de ușurare. Mîndru de libertatea sa în vremile fără Domnie, sprijinitor vajnic și neobosit al Domniei luptătoare, el era numai un susținător scirbit și adînc dezgustat al Domniei vasale, ce atîrna de orice voie și de orice volnicie a Turcilor.

În sfârșit, Domnul moldovenesc însuși — ca și, de alminterea, cel muntean — era bucuros de o schimbare prin care el căpăta, în locul miilor de sate sărăcite care puteau fi strinse numai cu greu pentru răspunderea nenumăratelor și adesea neprevăzutei sarcini fiscale, un număr mărgenit de mari case boierești care garantează o execuție ușoară a birului și dăjdiilor, și dădeau chiar puțința unor împrumuturi bine venite în momentele de crasă mai grozavă sau de cereri mai năprasnice.

IX.

Cele d'întăiu vînzări de moșii țerănești.

Cel d'întăiu cas de vînzare a părții, a unui „vecin“, adevărat numai a „delniței“ unui om ce ajunge astfel vecin la Muntei, e din vremea lui Alexandru Mircea, din 1572¹. — Omul încetează de a fi *onez*, deci de a se bucura de judecata specială a unui consătean mai bătrîn, tradiționalul „onez“ sau „jude“; el e supus de acum înainte judecătorelui boieresc, care se zice aici *pircălab*. Ca și alți „vecini“, el dă dijma boierului, care din neam în neam — după generalizarea acestei datine — se bucură de imunitate. Față de fisc însă el se găsește ca și înainte: are a răspunde birul și sarcinile în legătură cu dînsul, cum, de altminterea, și mai din vechi, o scutire de orice sarcini ale pămîntului boieresc nu aducea după sine și accia de bir, care era o capitație, cu un caracter general și absolut personal.

Cel d'întăiu cas de „vecin“ în Moldova — fără act formal de vînzare; deci e vorba de un vechi vecin-colon, de un parec, din capul locului — e din 1585. Altele, rare însă, urmează apoi, mai ales de la scurta Domnie moldovenească a lui Mihail Viteazul, care, nu trebuie să uităm însă, reprezintă, supt mai mult decît un raport, datini care nu sînt cele caracteristice ale Moldovei².

¹ Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, I, p. 417 și nota 1; *Gesch. des osm. Reiches*, II, p. 81, nota 2. V. și Apendice I.

² Cf. Rosetti, p. 259, nota 1; *Arch. ist.*, I, p. 77.

X.

Vînzarea muncii țeranului fără moșie.

Se știe că, în marea și îndrăzneța schimbare politică începută cu anul 1594, de Mihai Viteazul și Aron-Vodă, principatele noastre pierdură, prin tratatele încheiate atunci (1595) cu Ardealul ambițiosului și lacomului de stăpînire Sigismund Báthory, dreptul de a-și păstra, în mai multe domenii, obiceiurile lor străvechi. Și Țara-Românească și Moldova erau privite ca unite cu „Crăia” Ardealului și, deci, ele trebuiau să schimbe vechea datină răzîmată pe liberul drept românesc, îngustat de curînd printr’o crîsă financiară nenorocită, cu norma feudală ardelenescă, moștenită de la regatul de odinioară al Ungariei. Această schimbare era dorința trufașului prinț de dincolo de munți, și ea corespundea și dorinței boierilor, mai ales a boierilor munteni, mai mulți și mai puternici, mai tari față de Domnie acuma.

Se întimpla atunci, ba chiar în cele mai multe împrejurări, ca țeranul care, strîns de birări și de adunătorii provisiilor pentru oștile împărătești, își vinduse „delnita”, pecă nehotărnicită și cu greū de hotărnicit, ca țeranul acesta, neavînd pe moșie situația lui de mai înainte, și știînd că locuri nelucrate așteaptă oriunde pe muncitor, să fie aplecat a-și părăsi *baștina* de odinioară. Nimeni nu putea să-l oprească de la aceasta. O înnoire mare, revoluționară fusese aceia de a se trece părți din moștenirea comună a neamului ce locuia un sat în seama unui străin, întrebîndu-se ori chiar, presupunem, foarte adesea neîntrebîndu-se vecinii de ogor, frații de singe. Nu se putea introduce, în condiții normale, și învoirea de a lega pe om de pămînt pentru hatîrul boierului.

Paguba ce resulta dintr’o asemenea strămulare pentru acest boier cumpărător se înțelege lesne, cînd se gîndește cineva cît de ieftin era pe atunci pămîntul și cît de scumpă munca omenească. Boierimea, ajunsă stăpînitoare de moșii multe —, cele 300 ale Buzestilor sînt un exemplu —, salută

cu nespuse bucurie clausa din tratatul cu Sigismund care prevedea că țerănimii lor nu va mai avea dreptul să-și părăsească ogoarele unde lucra de obicei, clausă care privia, neapărat, numai pe acei cari-și vinduseră drepturile de cultivare, căci ceilalți n'aveau de ce să fie ispitiți la o astfel de strămutare.

Fără îndoială că această măsură extraordinară n'avu mai multă trăinicie decit atâtea alte înnoiri și reforme ale lui Mihai. Boierii însă nu uitară actul intern — pierdut astăzi — ce izvorise din acest tratat, împotriva obiceiului țerii, care nu îngăduia astfel de decrete. La orice prilej potrivit, ei invocară în favoarea lor „legătura lui Mihai-Vodă”, care e pomenită astfel și în mai multe documente de la începutul veacului al XVII-lea.

Ba chiar, cind Radu Mihnea, urmașul lui Mihai în Țara-Românească, ajunsese a stăpîni în Moldova, el aduse în această țară noul curent agrar muntelesc. Dese ori el va fi hotărît și aici în sensul „legăturii” pomenite. Ceva mai târziu, ginerel său Miron Barnovschi, primind din partea mănăstirilor, mazililor, „feciorilor de boieri de țară” și „giupăneselor sărace” plingerea că mulți dintre vecinii lor pleacă în lume și scad astfel venitul pămînturilor dăruite de Domni și de boieri, chemă înapoi, printr'un așezămint, pe care-l cunoaștem în original chiar, pe astfel de oameni uitați de datorie și călcători ai dreptății¹.

De cele mai multe ori însă, boierul muntean, în loc să recurgă la o măsură de o valoare îndoielnică, găsia mai bine să se folosească de nouăle greutăți bănești ale sâtcănului, pe care și acum îl urmăria fiscul, pentru a-i cumpăra *persoana*. După un astfel de act, *onezul*, „vecinul” ajungea *Rumînul* „de moșie”, omul adevăat, al aceluși ce-l căpătase cu bani imediat cheltuiți, în nevoia-î ce nu îngăduia iertare; pierduse orice altă însușire acum și nu mai era altceva decit

¹ V. Hurmuzaki, III, p. 475: „Coloni et iobagiones qui ex bonis et iuribus eorundem [boierorum] possessionariis in bona aliena clam se contulerint, illico restituantur.” Tot așa și în Moldova: p. 479.

² *Arch. ist.*, I, pp. 175—6.

Rumin, — atita vreme cît nu-l liberă, nu-l ierta stăpînul său. Acum nu mai avea nevoie să chibzuiască, să se lupte, — ca și *vecinul* din Moldova și țeranul odată liber, de acolo, pe care-l încalcasă pe nesimțite, fără plată de bani și fără iscălire de zapis, boierul; ieșise cu totul din organismul general și superior al Statului și intrase pe de-a'tregul, și el și urmașii săi, în organismul particular și inferior al domeniilor boierești.

Pe acești Ruminî, un călugăr catolic de pe la 1680-90, bun cunoscător al țerii, îi caracterizează astfel: „țeranî vînduți, pe cari-î stăpînesc boierii din neam în neam, și *pe bărbați* îi vînd, îi cumpără, după cum li se pare mai bine“¹. Ceia ce arată desăvîrșit că vînzarea era fictivă și, mai la urma urmei, numai un mijloc de a ținea pe țeranii ajunși „vecinî“ pe moșie, care fără dinșii nu mai avea nici-un preț, e mărturisirea, așa de explicită și de prețioasă, a contemporanului, că vînzarea personală privia pe bărbați numai, și niciodată pe femei. În adevăr, *nu există un singur act în care să se vîndă sau schimbe femeile Rumînilor*, și cunosc unul singur în care să se întîmpine, incidental, cuvîntul *Rumîna*². Formula de rîscumpărare zice și ea: „ei și cu toți fecorî lor și cu totu neamulî lor“.

Țeranii rămași liberi erau *megiașii*.

Același călugăr catolic din vremea lui Șerban Cantacuzino³ îi definește așa: „megiași adecă țeranî liberi, cari aû moșile lor, mai mari sau mai mici“⁴.

Cit privește Moldova, în multe locuri stăpînul *rădea cîsla*, ștergea deci de la bir pe *vecinul* său; Statul nu mai urmăria astfel pe fugarii de la cîslă pentru a-î aduce

¹ „Sunt Rumanî, id est rustici venditi, quos iure hereditario domini nobiles possident, et *virilem sexum vendunt*, emunt, prout eis melius videtur“; Engel, p. 115 sau *Mag. ist.*, V, p. 59.

² *Gesch. des rum. Volkes*, II, p. 87; cf. *Mag. ist.*, II, p. 296.

³ Engel, p. 115 sau *Mag. ist.*, V, p. 58.

⁴ „Sunt megiasci, id est liberi agrestes, qui suas proprias possessiones, secundum plus et minus, habent.

înapoi la locul unde erau repartisați cu impozitul — cum se vede pe la 1620; dar el e dator să dea boierului înapoi pe *vecinul* lui răzlețit pe altă moșie¹, și numai printr'o „lege“ deosebită, printr'un privilegiu special, putea vecinul să se „mute“ pe alt ogor.

Vecinătatea era indelebilă ca și *rumînia*, și chiar vecinul care lua o fată de „moșan“, de răzăș, de și stăpîniă pămîntul liber al acestuia nu căpătă prin aceasta o schimbare a condiției lui *personale*².

Puține sate de munte, unde pămîntul n'avea preț, unele sate de hotar, care îndeplineau și funcțiuni militare — în Moldova, prin Chigheciu, prin Cimpulung, prin Vrancea, prin marginea plăieșască, în Țara-Românească regiuni din Mehedinți, Buzău și Teleorman, mai ales —, sau unele sate locuite de țerani priviți ca ostași ai țerii — Curtenii moldoveni și Roșii, *slujitorii* munteni, — acestea mai păstrară încă libertatea, așa de frumoasă în teorie, dar așa de împovărătoare și primejdioasă acum, în practică. Locuitorii din ele trăiau neîmpărțiți ca pe vremuri, lucrînd fiecare în marginea puterilor și nevoilor sale, iar, ca normă, potrivit cu gradul său de descendență din moșul întemciilor. Proprietatea mare, individualisată, boierească, îi stringea de aproape în unele părți, dar adesea nu-și dădea nicio osteneală să-i cotopească. Asemenea țerani, plini de mîndrie până azi și conștienți de o mai nobilă obîrșie și de o demnitate care n'a slăbit cu vremea, se numesc în Moldova *răzășii*, iar în Țara-Românească *moșneni*, cuvînt care înseamnă același lucru cu *moșteni*, deci moștenitori, vechi băștinași și urmași ai moșului din vremuri.

XI.

Schimbările din veacul al XVIII-lea.

Veacul al XVIII-lea apucă această stare de lucruri. *Rumînul* sau *vecinul*, legați de pămînt, — de „jirebie“ în

¹ Rosetti, p. 265, nota 1; p. 266, nota.

² Rosetti, p. 264, nota.

Moldova, de „delniță“ la Munteni, — cari represintă ma-
 joritatea locuitorilor din amîndouă principatele, datorîa,
 pe lingă *dijma* „din zece una“, de la sămănaturi, de la
 finațe, de la stupi, și o *clacă*. Aceasta era, în de obște,
 mică, dar se deosebia după Ținuturi, după natura pămîntului,
 felul așezării și obiceiul locului. Porunci domnești în această
 privință nu se pomeniau, și doar dacă pravilele de pe la
 jumătatea veacului al XVII-lea înriuriră întru citva dati-
 nele în sens unificator, înviind vechi norme bizantine. Ast-
 fel se știa în Moldova pe la 1670 că vecinii mănăstirești —
 a căror situație era ceva mai grea, — dătoresc călugărilor o
 clacă de două zile pe lună, decî douăzeci și patru pe an.¹
 Un act din 25 Novembre 1741 fixează „nartul“ celui „ce
 o șădea pe moșiile altora“, la 6 zile pe an.² Pentru Țara-
 Românească astfel de hotăriri lipsese însă cu desăvîrșire.
 Și lucrul se înțelege ușor cînd ne gîndim că acolo claca nu
 era un fenomen așa de vechiu, de recunoscut și legitim ca
 în Moldova, veche țară de *vecinătate*.

Dar acest veac al XVIII-lea se arată mai împovărător,
 în ce privește sarcinile față de Poartă, decît celelalte toate.
 Pompa unei mici Curți după moda Stambulului, pompă
 susținută de niște Domni străini ori instrăinați, ca loc de
 plecare măcar, Domni cari n'aveau în țară moșiile și ve-
 niturile lor particulare, de moștenire, adăuga și ea la această
 îngreuiare a birului, dăjdiilor și angariilor.

Se încercă, sub Brîncoveanu mai întăiu, iar în Moldova
 supt ginerele acestuia, Constantin-Vodă Duca, a se impune
 boierimii ce se lăfaia în cel mai mare bine ce avuse
 vre-odată și în cea mai largă scutire de care se împărta-
 șise, o mai însemnată participare la sarcinile țerii, intro-
 ducîndu-se un văcărît, o dijmă pe dobitoace, care nu ocolia
pe nime.³ Se dovedi însă răpede că această creștere, oricît
 de însemnată ar fi fost, nu ajungea.

¹ Rosetti, p. 261, nota 2.

² Rosetti, p. 319, nota 1.

³ V. Giurescu și Dobrescu, *Doc. privit. la Constantin Brîncoveanu*
 București, 1907; Prefața, p. XLI.

Atunci, după cîteva măsuri pregătitoare se luă, de Constantin Mavrocordat, în Țara-Românească, ca și în Moldova (1746, 1749), marea hotărîre solemnă, aprobată și de boierimea și clerul, strînse la Mitropoliile din București și Iași, de a înlătura vecinătatea și șerbia, care erau, de sigur nedrepte, neumane, contrare principiilor de care se inspira acest veac al filosofiei de Stat, dar, înainte de toate, dăunătoare interesului fiscal, care primă totul. Astfel boierii, cari de la o vreme vorbeau de vecini și Rumîni ca de niște robi și, după ce, în Moldova, făcuseră confuzie între țeranii liberi și cei colonizați, priviau pe acești țeranî ajunși în genere neliberi ca pe niște simpli Țigani, vînzîndu-i personal, împărțind familiile, puindu-i în foi de zestre (*nepăstrate* însă), trebuia să se invoiască, în schimbul creării clasei *scutelnicilor* și *poslušnicilor*, contribuabili cedați lor exclusiv, la acest act de omenie și de interes public, în același timp¹. Pe cînd însă „vecinătatea“ moldovenească fu înlăturată, pur și simplu, ca una ce n'avea acte în sprijin, Rumîni munteii, pentru a fi liberi, „fără moșie“ dădură zece lei de cap². E drept însă că astfel fură scutiți de clacă.

Numele chiar al vecinilor și Rumînilor dispăru pe încetul, și sătenii contopiți, — deși fără dreptate — în aceeași categorie, liberă de acum, dar nici scutită de sarcini, nici asigurată pentru viitor — se numiră, fără deosebire, *țeranî*. În același timp, se recunoștea proprietarilor situația legală de stăpîni de moșie — o îndrumare către noțiunea unei proprietăți înțelese și definite în sens apusean.

Mavrocordat, „liberatorul“ statornicise munca de 24 de zile pentru țeranii moldoveni scăpați de „vecinătate“. Prin hotărîri parțiale, întimplătoare, pentru cîte o singură moșie

¹ Actele în *Mag. ist.*, II. V. însă Rosetti, p. 316 și urm. Se afirmă încă odată că „vecinii“, ca și „lăturalnicii“, cei sosiți de curînd, „numai partea bărbătească slujesc, scoțînd la lucru numai un om dintr'o casă, măcar cîți feciori va avea omul..., iar partea femeiască nu slujește.“

² *Mag. ist.*, II, p. 285.

și un singur stăpîn, iar de la Grigore Alexandru-Vodă Ghica, introducătorul legiurii pe calea de decrete, prin *ponturi*, — se statornicî de acum înnainte, mai mult decît odată, „nartul“, suma îndatoririlor țeranului față de acest stăpîn al său.

Oamenii din nou așezați cu casa pe o moșie erau, bine înțeles, mai avantațiați decît ceilalți, și supt Scarlat Ghica-Vodă ca Domn moldovean — ca și în Țara-Românească, la 1746, cei întorși din pribegie — ei lucau numai trei zile vara și trei iarna, putînd da, în schimb, după o veche măsură, suma de șese potronici¹.

Multiplicitatea acestor fixări vine din repețitele încercări ale unei boierimii, tot mai egoiste, de a căpăta dela Domnii condiții mai prielnice. Și, pentru că Moldova era în legături mai strînse cu Europa, prin Austria, fiindcă ea avca dela 1775 exemplul Bucovinei luate de Austriei, în care aceștia introduseseră un regim aproape ca acela al serbiei apusene, aici pămîntul ajungea să aibă mai multa valoare, dînd roade mai îmbielșugate, care se puteau exporta, și aici lâcomia boierească vină mai îndărătnic și nemilos munca țeranului, prin care se făcea toată această bogăție.

Dijma — care pentru stupi era, pe la 1750, o „quinquagesimă“ (^{1/50}) numai², iar, în toate timpurile, pentru ccelelalte izvoare de bogăție rurală, „de a zecea“, se culegea pe cîmp și fără niciun drept de alegere pentru proprietar. Orînduiala munteană din 1785 spune explicit că ea va fi „de rînd, și din bun, și din prost, și la vremea cea orînduită să aibă a veni isprăvnicelul negreșit a-și strînge dijma, iar să nu întîrzie, așteptînd locuitorii cu bucatele lor peste cîmp“³.

Cea mai veche clacă în Moldova fusese, după tradiție,
— ca și cea, constatată documentar, a oamenilor veniți de

¹ Rosetti, p. 321, nota 2; *Mag. ist.*, II, p. 271.

² Rosetti, *l. c.*

³ Sturdza Șcheianu, I, pp. 73, 76.

curînd, — numai de șese zile : trei vara, trei iarna¹. La Muntenii ea fusese desființată formal la 1746, dar, țeranii rămîind fără moșii în puterea actului de dezrobire, ei fură siliți a o primi iarăși. E drept însă că un Domn moldovean, Mihaî Suțu, cuteză să orînduiască, în anii crizei Revoluției franceze, la 1794, că stăpînii la cari *vor veni din nou* lucrători, vor lua de acum înainte numai dijma, fără a mai putea pretinde o singură zi de clacă.

„Nartul“ obișnuit ajunse a se unifica în amîndouă țerile și a fi supt Grigore Alexandru Ghica în Moldova și supt Alexandru Ipsilanti, în Țara-Românească, în Domniile lor coexistente, pronunțat și din bielșug reformatoare, după tratatul din Chiuciuc-Cainargi (1774), de 12 zile pe an, — îndoit ca în trecut. Apoi în zădar stăruiă boierii la toate forurile pentru înmulțirea acestor zile de lucru silit, care erau urite mai ales în Țara-Românească, unde constituia un urîț abus — de către sătenii. Mihaî Kogălniceanu pomeneste o hotărîre a lui Ghica însuși, dată, în Moldova, cu cîteva zile înaintea de uciderea lui, la 30 Septembrie 1777, hotărîre prin care se mai adaugă *cinci* zile și se impune, dar în genere, sătenilor a da ajutor la dresul iazurilor, morilor și acareturilor, precum și să facă podvozi, cărături, însă numai cu măsură².

Trebuie să se spuie însă că se admitea, pe la 1780, și „deosebitul așezămînt cu stăpînul moșiei“.

Mai tîrziu boierii moldovenii smulseră, la 1805, lui Vodă Alexandru Moruzi, pe lingă alte concesii, aceia a 24 de zile de clacă, pe care o ceruseră și Muntenii la 1774³, — dar actul domnesc, supus Porții, nu fu întărit de aceasta, statornică apărătoare a „săracelor raielor“, din truda cărora se hrănia.

E bine să se observe însă că niciodată n'a fost vorba la noi de altă clacă decît de a *casașilor*, a șefilor de

¹ Sturdza Șcheianu, II, p. 10.

² Cf., în *Propășirea, Trei zile din istoria Moldovei*, și Rosetti, pp 334—5.

³ *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Iorga, pp. 541—2.

familie, pe cînd toți ceilalți membri, chiar și holceii, neînșurați și fără casă, cari și la bir erau împovărați mai puțin, nu erau datorî cu nicio muncă silită și nicio slujbă. Astfel gospodăria țeranului avea totdeauna forțe la îndămina, și, femeile neavînd să lucreze la ogor decît în măsura nevoilor casci, și, anume, pe ogorul dat pentru întreținerea acesteia, ele rămîneau slobode pentru lucrurile îndelungate și migăloase ale țesăturilor și înfloriturilor artistice și, mai puțin stoarse de muncă decît astăzi, aceste femei frumoase și mindre, dădeau cimpului românesc generații voinice.

În sfîrșit răzășii moldoveni, cari primiau și ei pe lanurile lor înguste un număr de săteni fără pămînt, aveau dreptul la slujbe întocmai ca și boierii.

Prin aceasta se smulgea însă acestora un număr de oameni de cari ei aveau nevoie în exploatarea agricolă tot mai puternică a moșiilor lor, și de accia-i vedem pe boieri cerînd, la 1805, ca răzășii să aibă dreptul numai la o despăgubire în bani. BCU Cluj / Central University Library Cluj

Ca în cele mai vechi timpuri, stăpînul avea dreptul „regal“ de a ținea moara și cîrciuma, drept mai rar la început, cînd cîrciumele erau foarte puține, iar, în locul griului sau porumbului cărat la moară, se consuma adesea cel măcinat în casă, la rișniță; totuși morile oltene sînt pomenite și în privilegiul unguresc din veacul al XIII-lea pentru aceste regiuni. Adesea țeranii smulgeau însă dreptul de a-și vinde în măsură destul de mare, mai ales la Muntenii, vinul din viile lor¹.

În sfîrșit, Țara-Românească avea datina unor *poeloane* care nu sînt cuprinse în niciun *pont*. Un act domnesc din 1784, înlăturîndu-le, le numește: „jărăbii, tîrturi și alte lucruri“². Cum se vede, ele se luaă mai ales din munca de țesătoare a gospodinei de țară.

¹ V. vol. XIV din „Studii și documente“.

² Sturdza Șcheianu, I, p. 75.

În schimb, Statul, întemeiat, în această epocă fanariotă, altfel foarte „europeană“, pe un fiscalism neiertător și, totuși, pe o filantropie adesea ori mincinoasă sau împiedecată în acțiunea ei, străjuia neadormit asupra *drepturilor țeranului*, în același timp cînd îi impunea, lui ca și proprietarului, priviți de o potrivă ca supuși ai Statului, normele agricole priincioase acestuia.

De la început, se recunoaște țeranului dreptul de „a se hrăni“ pe moșie, el și toți ai lui, până la întrebuintărea ultimului petec de pămînt. Dacă nici întregimea moșiei n'ajunge, se caută, de dregătorii satești, recunoscuți și supraveghiați acuma de acest nou factor decisiv, Statul, care a înlocuit patriarhala, blajina și pârtenitoare pentru boieri Domnie de țară, locuri pe alte moșii. Ponturile lui Suțu din 1794, citate și mai sus, mărturisesc explicit că, în cas de neajungere a pămîntului, vornicelul satului raportează ispravnicilor, spuînd că nu e „îndestulă moșia aceia unde șed ca să are îndestul și să-și facă finaț“, și ispravnicul îi poruncește „să caute pe alte moșii care se megieșesc“. Stăpînul, neîntrebat în această privință, al moșiilor acelora, e foarte mulțămît, pentru că el nu lucrează moșia cu năimiți, nici, firește, cu mașini, care nu erau pe atunci, și venitul său constă numai în dijma și claca oamenilor „ce se hrănesc“ pe pămîntul lui.

Ispravnicul, care îndeplinește, astfel, și funcția unui înalt dregător agricol, mai poartă grija — după acleiași „ponturi“ —, „la vremea coasei“, „de a li se da de către stăpînul moșiei iarbă de o parte, ca să-și cosească fin“, supt aceiași condiție a dijmei, de care țerănimea noastră nu s'a supărat niciodată. Stăpînul „îndărătnic“ va fi silit a da finațul, „ori de ce stare va fi“. Și firește că, în schimb, locuitorii nu-și vor lua singuri astfel de locuri, „fără știrea ispravnicilor și a stăpînilor moșiilor“¹.

În ceia ce privește dreptul de a întrebuintă *pădurea*, care era odată a satului întreg și care trecuse, prin vin-

¹ *Ibid.*, pp. 46-7.

zări sau prin usurpare, la stăpîn, prin 1780 unii dintre stăpînii munteni ingăduiau țăranilor să taie lemne fără plată, pe cînd alții cereau în schimb o clacă de trei zile; ceva mai târziu, în Moldova, se dădea „zeciuială de la fieștecare foliū de lemn... , afară de lemnele de foc, ce nu aū să iea nimic“¹.

În sfîrșit se prevede une ori că nu se vor cere sătenilor bani de pod la trecerea apelor, așa-numita *brudină*, străvechiu așezămint, al cărui nume s'a păstrat și pînă astăzi în Ardeal, prin locurile unde riurile mari se trec în orice vreme cu podul imblător, cu hurduzăul.

Acum iată în ce chip Statul *reglementează* viața satului și chiar producția moșiilor. „Ponturile“ din 1784, muntene, dau drept sătenilor a face apel de la judecata oamenilor boierești la ispravnic și, neapărat, în ultima instanță, chiar la Domn. Un ordin din 1790, iarăși în Țara-Românească, pune în vedere ispravnicilor „a sili pe locuitorii toți de obște să iasă cu plugurile lor a face arături de bucate“², — cu toate că era vreme de război. La 1794, pentru Moldova, Suțu prevede ca vorniceii să puie pe țăranii „să are unul lîngă altul, iar nu răschirat“; un „mazil zapciū“ pentru fiecare ocol are dreptul să indemne pe locuitorii „să are și să samene cit de mult“, făcînd chiar „izvod de cite chile griū, orz, mălaiū sau orice fel de pîne aū sămănat fieștecare sat“. Vornicul, ca funcționar, și „trei-patru fruntași“ vor hotări cu privire la pripasuri, stabilind prețul de ispășire. Ispravnicii, din partea lor, poruncesc a se ingrădi țarinile, stogurile, ariile, numesc jitarii de pază, chiar cu sila, aū în sama lor orice *împlinire* și sint datorii a raporta abusurile, de orice natură, ale „stăpînilor“ și „cumpărătorilor“ sau arendașilor³.

„Imașul unui sat“ trebuie hotărnicit de către „imașul altui sat“; imașul era întrebuințat, cum se vede din actul moldove-

¹ Suțu; 1793; *ibid.*, p. 48.

² *Ibid.*, pp. 73, 77-8.

³ *Ibid.*, p. 46 și urm.

nesc de pretenție boierească de la 1805 și din marele privilegiu acordat de Ion Sandu Sturza oligarchiei, în sfârșit biruitoare, pentru tot felul de vite, mari și mici.

Până și acest proiect agrar din 1805 al boierilor moldoveni prevede impunerea de către funcționari a felului de lucru, oprindu-se „împrăștiate arături”; el recunoaște și dreptul ispravnicilor de a face loc țăranilor rămași fără pământ pe moșia vecină.

XII.

Nemulțămirile țăranilor cu starea lor în veacul al XVIII-lea. Emigrări.

Cum se vede, luată în totalitatea ei, situația țeranului nostru nu era neprielnică în această vreme, cind un Stat care stătea mai presus de clase și avea chiar bănuiele și năcaz pe tagma boierească, pîritoare de Domni, neastimpărată, uncltitoare de schimbări și tulburătoare de țară alita vreme, purta grija producției agricole și supraveghea, îndreptîndu-î, poruncindu-li și pedepsind chiar, pe acei cari participaū la dînsa.

Totuși țeranii în multe locuri aveaū grele cuvinte de nemulțămire. În veacul al XVII-lea mulți dintre dinșii își părăsiseră țara — mai ales în Țara-Românească, prin Ținuturile dunărene —, pentru a scăpa de rușinea și de sarcinile „rumînică”. Supt spahiul stăpînitor de pămînturi în ceia ce fusese odată Serbia și Bulgaria, el era mai bine tratat decît supt boierul său, creștin și romîn; Turcul nu cerea decît dijma, fără a mai voi și claca și fără a năvăli pe om cu tot felul de pofte și pretenții de prea multe „pocloane”, — totuși se obișnuia ca ei să primească „ceva de la vite, legume, pomi, miere”² —, fără a-l „certa” chiar așa de des și de crud. Decî mulți dintre Rumîni treceau apa hotarului, și unii dintre ei se bucuraū chiar, ca străini de

¹ V. și Apendicele I.

² Jireček, *Fürstenthum Bulgarien*, p. 196.

curind așezați, de privilegiu speciale. Fără ca satele românești de pe malul stîng al Dunării să-și aibă, toate, începutul atunci, — căci din cele mai vechi timpuri au fost Romîni de o parte și alta a marelui rîu cîntat și slăvit de dinșii, — o mare parte din emigrație trebuie fixată în această epocă. Numai arare ori ajungeau boierii să capete înapoi pe desertorii unei brazde, din care acuma răsăriau pentru dinșii atitca sarcini și neajunsuri.

Țeranul din veacul al XVIII-lea nu mai era așa de mult în mîinile, cea ce însemna adese ori: în ghiarele, stăpînului său. Statul îl scăpase în largă măsură, și Statul îl ocrotia la nevoie, dar acesta se făcea bine plătit pentru aceste servicii sociale — și, el fiind dator cu plăți neașteptate, și grele, învechite, împovărate cu camete multe și impleticite către „Împărăția“ atot puternică, dese ori se dădea porunca de a se stringe birul cu cea mai mare asprimc. Și aceasta însemna, cu firea *ciocoilor* strîngători, caznele neomenoase de care răsună paginile indignate ale străinilor sau cartea, plină de pocăință, a unui boier ca Dinu Goleșcu, și el, în tinereța lui de ispravnic, una din căpeteniile bandei ciinoase a zapciilor, de cari gemcau satele. Astfel se porni un *al doilea* curent de emigrare spre moșiile de peste Dunăre ale spahiilor, curent care îmbogăți cu locuitori satele întemeiate mai de mult în raiele sau pe lîngă Mecin, Hirșova, Siliștra, Turtucaia, Rusciuc chiar, Nicopole, și mai ales pe lîngă Vidin, sau aduse chiar crearea de sate nouă în aceleași Ținuturi, în care, pînăastăzi, rasa noastră se păstrează cu caracterul ei deosebit.

XIII.

Pofte boierești de proprietate deplină.

Din ce în ce însă, boierimca, terorizată, o bucată de vreme, de acei Domni fanarioși cari, siguri de situația lor la Poartă, aruncau la temniță ca Nicolae Mavrocordat, tăiau capetele ca bătrînul Moruzi sau despoiau și surgunia ca Nicolae Mavrogheni, începe să se trezască la luptă.

Acest fenomen se petrece de pe la 1770 înainte, cînd acești dregători de Curte, purtători de titluri și stăpîni de moșie află, în dorința lor de a se preface în oligarhie stăpînitoare, sprijinul, întâiu depărtat, apoi adus la îndămină, prin așezarea de consuli la Iași și București, al Rusiei. Domnul e de acum înainte, de obicei, al Sultanului, iar boierimea se tirăște la picioarele Puterii protectoare, așteptînd de la dînsa, nu numai decorații, ci și o revoluție politică prin care țara să se dea pe minile ei. Se știe că la 1821, în anul Revoluției grecești, boierii îndrăzniră a cere desființarea Domniei, măcar pentru citva timp, și așezarea în loc a unui „decemvirat“ oligarhic, cules numai din rîndurile proptindadei.

Odată cu această înălțare a situației lor politice, ei voiau să capete și o mare preface în condițiile agrare. Precum doriau Statul numai pentru dînșii, astfel boierii rivniau numai pentru ei cîmpul, — cel mai însemnat, aproape singurul izvor de bogăție. De o parte, căutau să stingherească, să înlăture, dacă se poate, pe Domn, de alta, să îngusteze și să incovoie tot mai mult pe țeranii. Înțelegeau să fie de acum înainte, nu stăpîni, cum li ziceau pînă acum „ponturile“, ce formau tradiția legală, dar proprietari adevărați și deplinii, ca și nemeșii din Ardeal, baronii din Bucovina, stăpîni de șerbii din satele Rusiei.

La 1805 acest curent oligarhic se manifestă îndrăznet prin cererea pe care o îndreaptă către bunul, îngăduitorul Alexandru-Vodă Moruzi din Moldova, totalitatea boierilor din principatul său. Ei încep afirmînd că, față de prețurile cele nouă și de valoarea crescută a pămîntului, vechile condiții nu se mai pot păstra, fiind prea lesnicioase pentru țeranii și aducînd prea puțin folos stăpînitorilor de moșii. „Nu-mai finațul“, spun ei, „este vrednic de îndoita slujbă decît aceia ce se arată pentru dînșii că au să lucreze într'un an.“ Nu se gîndiau, în setea lor de ciștig, că ei, boierii romîni, nu puteau invoca niciun principiu pentru o legislație agrară nouă, în folosul lor, căci ei nu erau doar, peste tot,

vechi proprietari deplină, cari, din bunătațe și mărinimie, sau, din rea înțelegere a gospodăriei, să fi făcut unor oameni fără drepturi concesiți pe care ar fi oricând în drept a le retrage, ci, din potrivă, erau mai ales vechi beneficiari simpli ai drepturilor domnești, de dijmă, daruri și judecată, cari, folosindu-se de o crasă fiscală ruinătoare, luaseră, cu acte formale sau pe tăcutele, o stăpînire ce rămînea veșnic împovărată de dreptul de folosință al sâtenilor, — vinzătorul țeran însuși neavînd o adevărată stăpînire.

„Dijma“, spun ei, fără a încerca să inoveze în această privință, „să se ia din toate a zecea“. Pentru stupi se va datori, ca și mai înainte, numai *quingagesima*. Dar acum dijma se va întinde, nu numai asupra sămănturilor și finului, ci și asupra legumelor, afară de ceia ce se cultivă în grădini, pentru casă. E drept însă că și acum se prevede stringerea dijmii în condiții care nu pot da naștere la o șicană sau nu pot îngădui o răzbunare în dauna sâteanului. „Nimenca să nu cuteze la rădica de pe țarină rodirile sămănturilor sale mai înainte de a veni stăpînul moșiei sau vechilul său să măsoare dijma“. Dar aceștia sînt datori a veni „în vreme cuviincioasă“, căci, altfel, nu este dator „locuitorul“ a aștepta.

Neapărat că se pomenesc drepturile regaliene ale stăpînului, insistînd asupra monopolului vînzării vinului și a rachiului.

Cît privește claca, aici se încearcă schimbarea cea mai mare, datorită îndemnului ce găsiau acum boierii de a face cit mai mult griu și porumb, care se cereau strașnic pe acea vreme a războaielor europene provocate de Revoluția franceză și urmate de Napolcon. Pretenția boierilor nu e mai mică decît să aibă „zeciuala slujbelor zilelor anului“, decî 36 de zile de clacă. Și aceasta nu li ajunge, ci, pentru a doua oară — după actul lui Grigore Ghica din 1766, — se fixează în muncă valoarea unei zile. Socoteala de total e următoarea; fiecare plug de căsaș să are și grăpeze, în primăvară sau în toamnă, după voia stăpînului, 80 de prăjini. Căsașul să facă prașila în întindere de 15

prăjini fălcești, din cele statornicite de Domnie¹. Să se care de pe același număr de prăjini. Secerea să se întindă asupra a 30 de prăjini, și griul cules de pe ele să fie cărat la curte. Se va cosi și face stog o falce de fin pe an. Clăci propriu zise se vor face patru pe an. Chiar pe moșiile care n'au păduri și nu pot da, prin urmare, ceva în schimb, se vor căra două care cu lemne boierului, și, numai cînd depărtarea până la pădure va fi prea mare, această slujbă nu se va face, dar ea va fi înlocuită cu alta. În sfîrșit, după cea din urmă hotărîre a lui Grigore Alexandru Ghica, țeranii vor trebui să ajute la facerea morilor și dresul de iazuri, la îngrăditul țarinei și coșerelor.

Încă într'un punct, tot așa de esențial, se dă, în același timp, asalt prielniceii datini patriarcale. Stăpînul „nu se îndatorește a da osebit îmaș pentru an, pentru oi, fără *tocmeală* și *învoire*“. Pentru prisosul de vaci, se va face „învoială“, și se hotărăște prețul, 10 parale pe an pentru o pășune de vită marc. Pămîntul începe a fi foarte scump, și boierul, care se face a se crede proprietarul absolut și ereditar al lui, înțelege a-l da numai în cea mai mică măsură și 'n schimbul unor avantagii reale și însemnate. În loc să mai recunoască dreptul săteanului de a lua finaț și îmaș pe moșia strămoșească, — pe care nici el n'ar fi avut drept s'o vindă, nici boierul chemarea s'o cumpere, și s'o usurpe încă mai puțin, — petiționarii din 1805 oferă a da un teren bine fixat, care variază 'n întindere, după cum se află în locuri mai „largi“ sau mai „înguste“: între Nistru și Prut, între Prut și Siretiu, între Siretiu și munte, și după cum cel ce primește e fruntaș, adecă avînd 16 vite, mijlocaș, cu 12, codaș cu 6, — de o parte, 8, 6, 3 fălci, de alta, 6, 4, 2, iar în regiunea muntoasă, 3, 2, 1. Cine vrea mai mult, dă „prețul obișnuit“, adecă prețul *nelegiuit*, ce se impunea acum prin îngăduința unui stăpînitor slab. Și stăpînul cu aspirații de proprietar nu se mulțamește cu atît; el își rezervă dreptul de a hotărî că locul său e „neîndestulător“, și atunci fixează drep-

¹ Prăjini gospod.

tul de folosință al țăranilor, deocamdată pentru finaț, la trei părți, prefăcînd astfel cea de a patra, pentru toate casurile, în domeniul său particular, slobod de orice servitute și cu totul intangibil, fără ca vre-o lege, vre-un decret, vre-un element al datinei să-i îngăduie aceasta¹.

Nimic de felul acesta nu se întilnește la Munteni, cari, ce e dreptul, aveaū și mai puțin prilej de a vinde, așa incit la ei renta pămîntului, care *se crea* acum în Moldova, nu se întilnește. Faptul că aici boierii rămîn la vechile obiceiuri mai blînde, singurele legiuite, e și cea mai sigură dovadă că hotărîrea domnască din 1805 n'a fost întărită — cum s'a și afirmat, de alminterea, pe urmă, de generalul Chiselev², — de Poartă, care n'avuse niciodată, și n'avea nici acum, slăbiciune pentru boieri.

Din potrivă, boierii moldoveni, îndemnați de exemplul pe care-l aveaū în Bucovina și Basarabia — unde proprietatea, feudală sau absolută, fusese recunoscută pentru boierime din chiar clipa anexării către Austria și Rusia — urmară și mai departe cu pretențiile lor. Dacă, la 1821, partida oligarhică nu izbuti cu cererea ei de supremație politică, ea zădărnici însă, supt noul Domn de țară Ioan Sandu Sturdza, planurile egalitare — fie și numai în cercul boierimii, mari și mici, — ale lui Iordachi Drăghici, și, după

¹ Are un deosebit interes în privința ideilor curente despre proprietate anaforaua redactată, se pare, de Andronachi Donici, prin care se răspundea, la 1817, Domnului, cu prilejul unor plîngeri ale Vrîncenilor cari se declarau țăranii liberi (Magazinul istoric, II, p. 250 și urm.).

Răzîmîndu-se pe Cantemir, pe Engel și pe Dimitrie Filipide, anaforaua afirmă că Domnul n'a fost nici cînd stăpînul pămîntului pe care să-l fi putut da oricui, ci existaū, la întemeierea Prințipatelor, „moșinași locuitori“ cu „baștină strămoșești și prea-strămoșești“. Se recunoaște dreptul Domnului numai asupra „pustiului“, braniștilor și locurilor pe care s'aū făcut, — pe care *el* a făcut adesea, tirgurile.

² Sturdza Șcheianu, I. p. 112.

impăcarea Turciei cu Rusia, după convenția de la Akkerman, după întoarcerea consulului la Iași și în ajunul unui nou război de cucerire al Țarului, ei smulseră bătrînului Domn descurajat și îngrozit actul din 1827, vestitul act prin care, după o luptă care ținuse mai bine de o sută de ani, Statul abdică în sfîrșit înaintea boierimii.

Principiul de căpetenie al acestui privilegiu, dictat de cel mai vinovat interes exclusiv de clasă, e proprietatea absolută a boierului, fără amestecarea ocîrmuirii saŭ oricui altuia, „îndulcîndu-se din ale sale din neam în neam.“ Decî porțile intervenției Statului, larg deschise în tot cursul veacului al XVIII-lea, erau acum zăvorîte cu furie. Nicio dare nu atinge pămîntul boieresc. Toate slujbele cele mari sînt ale boierilor. Cîrciumele sînt ale proprietarului și acesta poate așeza în „orîndă“ pe cine vrea, adecă pe orice Evreu pribcag. Treizeci de ani de stăpînire ajungî pentru a se hotărî proprietatea de veci. Confiscarea — așa de deasă în trecut — e oprită acum. Sechestrele, foarte obișnuite, se îngreuiază foarte mult, și s'ar fi desființat poate dacă aceia cari le creează mai des, n'ar fi fost Agentul austriac și consulul Rusiei. Moștenirea moșiei se face fără taxă de succesiune și fără taxă de timbru. Concurența străinilor e înlăturată prin clauza că: „Moșii de veci accî de altă nație nu vor putea cumpăra nici într'un chip“. Ca în Rusia și în evul mediu apusean, se hotărăște o procedură judecătorească deosebită față de boieri. Pe cînd în veacul „Fanarioșilor“ ei putuseră fi ridicați de acasă orîcînd, pentru nepresintare la judecată saŭ împotrivire, de orice „zapcii“, acum Divanul singur, și nu Domnul, cu de la sine putere, poate hotărî o astfel de măsură jignitoare. Și, dacă este ca un boier să fie închis, el va sta păzit *acasă la dînsul.*

Acestor boieri, așa de bine ocrotiți și asigurați, li se ținea țerănimea la îndămină, întocmai ca și vitele de muncă Actul din 1827 zice limpede că „lăcitorii... nu pot avea voie a se ridica fără voia stăpînului“, iar, dacă vor face-o, vor fi „aduși la urmă și certați“, — ceia ce înseamnă: bătui.

Boierimea moldovenească se închisese într'o minunată cetate de privilegii. Nici Rușii cari trecură Prutul cîteva luni după aceasta, nu se învoiră a li păstra în totalitate această situație, așa de deplin asigurată.

XIV.

Măsurile Regulamentului Organic.

Potrivit cu prescripțiile convenției de la Akkerman, comisiunii de boieri, *numai* de boieri, cunoscuți și siguri, se alcătuiră pentru a pregăti o Constituție, o „orinduală obștească“, un Regulament Organic, încă înainte de intrarea oștirilor rusești în principate. La așezarea Cîrmuirii cele nouă prin generali plenipotențiarî și Divanuri pe care ce/d'întăiu le presidau, lucrările căpătară un caracter mai serios și merseră mult mai iute. După cercetări temeinice, care țînură multă vreme, dînd rezultate care formău o arhivă întregă, după îndelungate discuții la Iași și București, în comitetele de redactare, — se jertfiră 20 de proiecte —, după o revisie la Petersburg, după presintarea obiecțiilor și dorințelor generalului Cholev, cel din urmă și cel mai însemnat dintre generalii presidenți, după o ultimă lucrare de poleire și unificare, Constituția ruso-boierească era gata ¹.

Ea cuprindea rămășițe ale datinei, inovații folositoare clasci boierești, care vedea uneltirile ei statornice, credința ei față de Rusia răsplălite în sfîrșit, măcar în oarecare măsură, și cuprindea, în sfîrșit, norme administrative rusești, prelucrate după cele ale Apusului, din care se scosese doar sufletul. Întinsa lucrare era împărțită în capitole firești, corespunzătoare deosebitelor ramuri ale vieții de Stat. Unul din aceste capitole privia condițiile agrare, și el era, de bună samă, și cel mai însemnat.

Partea cea mai nouă și mai îndrăzneată din clausele actului din 1805 era primită în Regulamentul Organic, ba

¹ Sturdza Șcheianu, I, pp. 157-8. În Rusia, supț Alexandru al II-lea — *ibid.*, II, p. 418 —, se făcu o anchetă care țînu trei ani de zile.

încă într'o formă și cu o precizare și mai prielnică pentru boierime. Aceasta căpăta dreptul de proprietate, fără vre-un fel de restricție, asupra unei treimi din moșia de până atunci, și principiul definirii în muncă a zilei de clacă era introdus după actul din 1805, și în această legislație fundamentală care oferia atâtea chizeșii de trăinicie.

La dijmă, Moldovenii prevăd că boierul are dreptul a-și alege, din fin, clăia care-i convine¹. Claca e, cum doria boierimea în 1805, simțitor crescută, deși se părăsește principiul, admis la început de Moldoveni, al „zeciuelii zilelor anului”². Evaluarea în muncă se face într'un chip foarte împovărător, așa în cit țeranii aveau dreptul să spuie mai tirziu că li s'a hotărit „ziua cit luna”, fără a se mai pomeni ce se cerea de la dinșii „peste lege”³. Pe cind dorința generală, mai ales la Munteni, era să nu mai fie claca — împotriva acesteia țeranii din unele părți s'a și răscolat⁴, — Regulamentul stabilia, pentru Moldova, că ziua de arătură în moină e egală cu facerea a 15 prăjini falcești (în țelină de 12 numai), fixă la 12 prăjini datoria pentru prășit și secere și cerea ca o zi la fin să dea neapărat trei clăi; căratul era pus în zile deosebite. Cositul însemna jumătate de falce de iarbă. Pădurile erau socotite aparte.

În schimb, săteanul căpăta locul de casă și un finaț, o pășune în proporție cu numărul vitelor sale precum și un loc de arătură corespunzător celor de finaț și pășune. Astfel săteanul moldovean cu cinci vite avea de acum înainte o falce și jumătate pășune, o falce și jumătate arătură⁵. În Muntenia se întilnește această stabilire: loc de casă, islaz loc de jumătate de pogon, trei pogoane de finaț și tot atîta de arătură.

Locuitorul nu era legat de pămînt, cum voiseră unii

¹ *Ibid.*, p. 95.

² *Ibid.*, p. 120.

³ II, pp. 10, 18 și urm..

⁴ *Ibid.*, I, p. 209.

⁵ *Ibid.*, p. 121. Această întindere de arătură o va avea și cel fără vite.

mai înainte. Aveau puțința de a se strămuta, cu o îndoită condiție, destul de grea într-o vreme cînd oamenii de la țară nu prea aveau bani la îndămină și cînd, nu creditul, dar camăta însăși erau excepții rare: pentru a fi slobozi și a putea porni în lume, țeranul trebuie, alegîndu-și ultimul an de catagrafie, să-și plătească birul pe un an și să răspundă și proprietarului, ca despăgubire, o sumă echivalentă cu valoarea muncii la care era îndatorit astfel pe un timp de un an. Atîta n'ajungea încă; boierii moldoveni strecurară clauza că ei pot să *depărteze*, de la o catagrafie la alta, ca și cum ar fi vorba de niște vagabonzi oarecari, „pe sătenii cari ar fi de prisos peste analoghia moșiei sale“, — lăsîndu-li-se, firește, tot lor sarcina de a hotări dacă moșia e prea îngustă pentru a da hrană și acestor oameni. Astfel, pămînturile date sătenilor erau ereditare, înlăturîndu-se, cu totul, datoria de a se impropietări necontentit, ca din vechiū, generațiile nouă¹.

Pentru „prisosurile“ ce ar avea stăpînul, ajuns acum proprietar legal, pe pămîntul rezervat sieși, se vor face toameli, ca acelea prevăzute la 1805, dar, pentru că arbitriul boieresc ar fi putut merge prea departe în redactarea lor nemiloasă, se prevede, în Moldova, că ele nu vor avea valoarea dacă ispravnicii nu le vor cunoaște și întări. De altfel, Chiselev, spirit raționalist frances, care se mindria, măcar cu accia că Regulamentul Organic, de și însemna o îngustare a pămîntului țerănesc, e o lege „simplă și lămurită“², socotia că urmele medievale ale clăcii, și dijmii chiar vor peri și că țeranul — ajuns proletar cu totul, adăugim noi — va avea în curînd cu proprietarul de pămînt latifundiar numai „invoielii libere“, „fermages de gré à gré“.

Ca măsură de poliție se prevedea acea, foarte însemnată, dar impracticabilă, că țeranul nu va putea fi silit a lucra pe ogorul proprietarului atîta timp cît munca-i e de nevoie pe propriul său ogor.

¹ *Ibid.*, p. 95.

² *Ibid.*, p. 128. Cf. Rosetti, p. 144 și urm.

Cit privește pădurea, Regulamentul Organic cuprinde că „voia la pădure“ va fi și de aici înainte, „precum se urmează acum“. Un punct care ar fi meritat, de sigur, o precizare mai bună. De fapt, cum se vede din regulamentul muntenesc al averilor mănăstirești, redactat la 1845, pășunea rămânea slobodă pe „miriști, livezi și bălți“.

XV.

Adăugirile și îndreptările aduse Regulamentului Organic.

O astfel de lege nu mulțămia pe deplin pe proprietari, cari, ca Vodă Știrbei, continuatorul politicii lui Chiselev, pe care, ce e dreptul, însuși o inspirase de atâtea ori, urmăriau stabilirea singurii legături a „invoielilor libere“ și resumaū crezul lor în aceste cuvinte pe care le putea crede numai cine nu cunoștea adevăratele împrejurări ale țerii: „Proprietarul stăpin absolut pe pământ, țeranul stăpin absolut pe persoană și lucru“. Ei stăruiau în părerea, care a fost exprimată apoi în dezbaterile comisiei de proprietate din 1848, că drepturile lor vin din cucerirea lui „Radu Negru“, pe care istoriografia timpului îl prezintă ca întemeietor al principatului muntean; pentru dinșii claca nu era decît o chirie, din vechiū îndătinată, pe care țeranul venetic o plătia boierului, proprietar din capul locului¹.

Ceia ce-i mai nemulțămia în Regulamentul Organic, pe lângă principiul servituii față de țeranî, din care ei ar fi voit să facă, precum spunea Știrbei, numai un „provisorat“, era și neconținutul amestec al administrației, fără care, de altfel, nu s'ar fi putut ținea nici atîta o lege așa de complicată și gingașă. Unul din ei, care vrea mai curînd măsura cea mai radicală de prefacere decît menținerea unei stări de lucruri așa de dăunătoare pentru gospodăria națională și așa de jignitoare pentru mîndria boierească, Petru Opran, scrie într'o broșură²: „Cînd se va privi neînsemnatul folos

¹ *Ibid.*, p. 470.

² *Cestia proprietății de moșii în principatulul România*, Paris, 1858; pp. 44-5.

ce se trage chiar astăzi după pogoanele legiuite, lesne se va convinge vericine că restul de pământ cu dreptul de absolutism lesne îi va oferi, în scurt timp, mai mare folos decît trupul întreg al moșiei și că această avere va fi tot de odată sigură pe viitor¹. Și aiurea¹: „Trebuie să mă aplec la cel mai mic scriitoraș al sub-administrației spre a mi se împlini dreptul fixat de lege... Convins fiind că nu vom putea dobîndi niciodată absolutismul asupra totalului moșiei, precum mulți nădăjduiesc și că, chiar dobîndit fiind, nu vom putea fi siguri pe o avere ce nu se stăpîniea cu asemenea întindere până acum; căci, așa, nemulțămirea și dezbinarea între aceste două clase vor mai crește, în loc de a se îpușina, din care nu va izvorî niciun bine, ci, din potrivă, nenorociri nenumărate și peirea țerii“. Și, într'o comparație foarte potrivită, el asămăna moșia sa, cu locuitorii și lucrătorii pe cari neapărat trebuie să-i ție și să-i lase a se hrăni, cu proprietatea unei case, „din care numai o parte ar fi în dreptul stăpînului ci de a o închiria după plac, iar cealaltă parte ar sluji pentru trebuința sărăcimii, cu o chirie hotărîtă de Guvern“².

Iar la 1848 un proprietar se plîngea astfel: „Eû șed cu hrîsoyul moșiei în casă și el stăpînește moșia mea“.

În sfîrșit țeranul avea ca ideal căpătarea unui loc de casă și grădină, ba chiar a unui ogor în propriu, cu plată saû și fără plată, iar, pentru ce ar fi să mai poată lua, sistemul dijmei pure. În comisia din 1848, unul zice: „Să ni dați o pîrticică de pămînt care să ni fie de ajuns pentru hrana noastră și a vitelor noastre și, după acea pîrticică de pămînt, cui îi va trebui mai mult pămînt ca să muncească, îl va cere de la stăpînul pămîntului, și-i va da din zece una“. Astfel, „după ce se va împărți și clăcașului cite o pîrticică, apoi este sfîntă proprietatea“³. Și se găsiau unii din clasa stăpînitoare cari dădeau un răspuns ca aceasta:

¹ Pp. 59-60.

² Sturdza-Șcheianu, pp. 44-5.

³ *Ibid.*, p. 477.

„Părticica voastră o cunoașteți: o aveți tocmai de la Radu-Vodă, și ați stăpinit-o până la 1812. Atunci noi, boierii cei mari și mici, împreună cu Caragea-Vodă“, — prin Condica de legi a acestuia care consfinția datina — „ne-am unit, v'am luat-o, v'am dat-o, iar v'am luat-o“. Cu rea credință, boierii făcură să nu se publice în ediția din 1847 a Regulamentului clauza care îndatoriă pe proprietarii vecinilor să dea pământ acelor ce nu l-ar putea găsi în cuprinsul moșiei pe care-și aveau casa¹. Cite unul dintre țeranii însă ar fi vrut „vechea stăpînire, cu desăvîrșire, afară de veniturile circiumelor, venitul rachiului, al vinului, etc.“². Ceva mai târziu, se găseau printre țeranii de aceia cari vorbeau și despre „drepturile părinților lor“, fără să alunece însă dincolo de oferta împăcinoare a unei despăgubiri³.

Plîngerile cele mai obișnuite priviau urmărirea sălbatece ale clacii, pe care oamenii n'o dădeau bucuros, nici la timp, — de aici și vorba: „munca de clacă“, muncă silită și rea —, din partea isprăvnicilor, ajutați uneori și de organele Cîrmuirii. Unul din delegații săteni de la 1848 pomeneste, înfiorîndu-se de minie, despre închiderea recalcitranților prin „beciuri și coșare“, fără foc, udați cu apă, care îngheață pe trupurile lor, în zilele aspre de iarnă⁴. Sau ele privesc caracterul silit, imperativ al unei tocmeli care se făcea între unul care putea totul și cellalt, care nu era în stare să aștearnă niciun sprijin, în sărăcia și lipsa lui de drepturi.

Totuși țeranii din Moldova se împăcau mai lesne cu noua stare de lucruri. Acolo, proprietarii stăteau la țară și îngrijeau de aproape de toate cele, fără să uite pe țeranii. „Prisosurile“ le dădeau mai ușor, cerînd în schimb o citime de lucru care nu era exagerată. La 1851 erau încă, într-o comună de o sută de familii, zece țeranii cu patru boi, și

¹ *Ibid.*, p. 519.

² Cf. *ibid.*, p. 483.

³ *Ibid.*, II, p. 35.

⁴ *Ibid.*, I, p. 483.

totuși se credea că această stare de „sărăcie“ cere o grabnică îndreptare. Străinii se amestecau numai ca orindarii ai circiumelor, și un proiect de lege propus de Costachi Sturza la 1844, votat de Adunare, dar neexecutat, pentru că nu-l întări Domnul, căuta să-l înlăture și pe aceștia, hotărînd că „orinzile de prin sate și *dijmurile* să fie oprite pe viitorime a se da la Jidovi, cari să nu se îngăduie a avea ședere, nici locuință prin sate“, pe care le vor părăsi în trei luni. Se prevedea și ieșirea Evreilor din țiguri¹. Dar voia, contrară, a Domnului birui, și, în țiguri ca și în unele sate, se putură vedea și mai departe „beșicile de rachiū întinse pe tărăbile unor șoproane“, făcînd, prin „omoritorul venin“, „în cea mai mare parte meseria speculanților *jidanî*“ și storcînd „sănătatea și avrea țeranului nostru“ —, scrie un contemporan, și unul din cei mai competenți și mai iubitori de buna stare a sătenilor, Ioan Ionescu, agronomul².

Cu toate acestea, legătura dintre țeranî și boierî se păstră și mai departe bună, în Moldova, am zice: aproape frățescă, prin neconținută colaborare spornică în același lucru al pămîntului, cu proprietarii trăind la țară. „Țeranul e așa de legat de proprietar“, afirmă un cercetător critic, incit influența guvernului nu e nimic comparată cu a lui³.

În Țara-Românească era *altfel*. O gospodărie modernă a cîmpului nu se putuse întemeia acolo. Boierii făceau mai mult „politică“ și stăteau mai bucuroși în casele lor bucureștene de pe Podul Mogoșoaii decît în șubredele locuinți de vară, lipsite de orice confort și de orice po-doabă, fără mobile, tablouri, cărți, pe care le numiau cu un cuvînt din vocabulariul migrațiunilor turcești: „conace“, adică simple popasuri. Cei mai mulți erau bucuroși a-și găsi, printre Greci, Sirbi, Bulgari, un arendaș care să-i scape de orice altă grijă decît a luxului, petrecerilor și intrigilor politice.

¹ *Ibid.*, 271-2, 276-7

² În *Propășirea*, p. 116.

³ Sturdza-Scheianu, I, p. 600.

Țeranii însă-și cunoșteau dreptul de a lua ei în lucru moșia, în cazul cînd proprietarul ar fi împiedecat de a o face. E caracteristică în această privință hotărîrea moldo-venească de la 20 Februar 1803, care prevede ca, „pentru moșiile ce se vînd în arendă, protimisul la cumpărare să se dea” -- ca din vechiu -- „locuitorilor ca șed pe dînsese”; numai cit aceștia trebuie să-și presinte cererea pînă la Sf. Gheorghe, ca să nu se întimple abuzurile țărănești de pînă acum; căci „locuitorii îi privia [pe arendași] stăpînind un an sau și doi din anii ce avea să stăpînească, și apoi cerea protimisul, . . . scoțindu-i din moșie, fără de vreme”. Și Domnul specifică, la sfîrșit, că e vorba de o arendare din partea obștii întregi: „Nu găsim cu cale ca să se dea numai la doi sau trei, fiindcă acei asupresc pe cei mai săraci”¹.

Arendașii cei mulți din principatul muntean n'aveau pentru pămînt și pentru om grija proprietarilor pe cari erau chemați a-i înlocui. Alexandru Ghica-Vodă recunoaște aceasta în termenii aspri, la 1841: „Multe din aceste năpăstuitoare învoiri găsesc înlesnitoare mijloace arendașii a le săvirși. . . Arendașii cari, lacomi fiind și găsind mijloace îndemănatece și apăsătoare, năpăstuiesc pe locuitori, căci proprietarii, cunoscînd adevărat folosul lor, vor îmbrățișa și vor avea pe locuitori în cea mai bună stare, neavînd trebuință a alerga la mijloace nepravilnice”².

XVI.

Măsurî de administrație luate în aceeași epocă pentru ajutarea țeranilor.

Pe încetul, prin măsurî mai mărunte, se încercă îndreptarea relelor, mai ales în Țara-Românească, unde și contractele de arendare ale Statului, care luase asupră-și ave

¹ *Ibid.*, p. 49 și urm.

² *Ibid.*, pp. 344—5.

pile mănăstirești și avea și proprietatea vechilor teritorii de raie la Dunăre, duc mai departe, în sensul cel bun, dezvoltarea condițiilor agrare. Astfel se impune arendașului, la 1845, a nu subarendă altora decît sătenilor: „Nu va putea arendașul a da la niciun om străin măcar o palmă de loc din pămîntul ce va prisosi peste legiuitele pogoane, până, mai întiiu, nu va îndestula pe locuitorii șezători pe acea moșie, după cererile ce din vreme aceștia îi vor face“. Tot odată se opri întemeierea unor împrejurări care să fie în stare a impune aceleași prețuri pentru o regiune întreagă. Regulamentul pentru averile mănăstirești decide atunci că „niciun stăpîn de moșie învecinată cu vre una mănăstirească nu va putea să fie arendaș al acelei moșii“¹. Arendașului i se impune îngrijirea bună a bisericii satului². În domeniul Giurgiului, Statul hotărăște arendașului în ce condiții va da sătenilor pămînturile de „prisos“³, luîndu-se dijma simplă, *ori chiar dublă*, dar, în ceia ce privește claca, numai „o zi cu minile de pogonul de prisos“. După rînduiala din 1845, arendașul lua însă, din finaț, nu dijma, ci a cincea parte. Se vor da fiecărui sătean locurile ce le-a avut până acum, zice un contract mai nou. În anume contracte, pentru a se împiedeca darea în pripă, chiar asupra lucrului, a unor pămînturi rele, se specifică facerea invoielilor „cu trei luni înaintea începerii lucrului de primăvară, însemnîndu-se din vreme și locurile ce li se vor da“. Pe același domeniu al Giurgiului, se poruncește a se ridica dijma fără zăbavă, „la adevărata vreme a dijmuirii, adecă îndată ce va culege fiecare felurime de rod, neputînd a zăbovi cu dijmuirea mai mult de *opt zile*“, termin care, pe alte moșii, se prelungeste până la *cinsprezece*, cel mult; măsura era necesară pentru că, și pe la 1850, se întîmpla „cîte odată a sta ogărcile oamenilor nedijmuite până la căderea omătului“, mijloc de constringere criminal, care s'a păstrat, ca o ru-

¹ *Ibid.*, p. 441, 447.

² *Ibid.*, p. 443.

³ *Ibid.*, p. 285 și urm.

șine a administrației, a moralității publice și a întregii civilizații din România până în anul grozav 1907, (pe care astfel de bașbuzucii l-au pregătit.)

Dacă un sătean defrișa, *curăța* un loc, a lui în toate privințele era „curătura“ rezultată din munca pe care o cheltuisese. În sfârșit, printr'o măsură generală, votată de Adunare la 1842, se îngăduia săteanului nemulțămît pe moșia lui „să are prin vecinatele moșii“ și aceluî care, prin zestre, moștenire sau cumpărătură, a ajuns undeva proprietar, să se mute pe acest pămînt, fără nicio împiedecare, — dar pierzînd, firește, dincolo dreptul său de servitute¹. În anul următor, Adunarea se pronunța că, dată fiind antipatia săteanului față de clacă, ea să poată fi răs-punsă, măcar pe jumătate, în bani.

XVII.

Mișcarea spiritelor pentru „liberarea“ țeranilor.

De la o vreme, o sumă de tineri, cari, ca Ioan Ionescu, ori Ion Ghica, făcuseră studii de agricultură și economie politică în străinătate, adevă în Franța, odată revoluționară și rămasă, supt Ludovic-Filip, totuși foarte liberală, sau cari, ca Nicolae Bălcescu, se hrăniseră din scrieri cuprinzînd idei innaintate și descoperiseră, prin studiul sirguincios al trecutului, vechile drepturi ale țeranimii și păcatele boierilor, începură, prin scris și prin graiū, agitație în favoarea unei reforme agrare.

Astfel, pe cînd Ionescu scria, în „Propășirea“², că „toată munca la noi“ — mulțămîtă clăcii — „este silită, dușmană și leneșă“, Bălcescu ajungea, printr'o intuiție deosebită, mai mult decît prin cunoașterea adevărată a chestiei, la rezultatele cele firești și, încălzit prin expunerea sa vioaic, el sămăna în articolul său „Despre starea socială a muncitorilor plugari“, în principatele romîne în deosebitele timpuri“

¹ *Ibid.*, II, pag. 394 și urm.

² P. 82.

adevăruri dureroase ca acestea¹: o „aristocrație de bani sau de stărc, singurul fel de aristocrație ce a fost totdeauna în țara noastră“, n'are dreptul a robi o lume întreagă, săvirșind astfel o adevărată „monstruositate morală“ și pregătind țerii unde se petrece o astfel de exploatare, soarta Poloniei, care a fost întemeiată și ea pe „robirea gloatelor“, pe „călcare în picioare a drepturilor omenerii“. Scriind în libertate, supt îngăduitorul Vodă Bibescu, entusiastul tînăr cere tare „o reformă completă și radicală“, pe care o mărginește la răscumpărarea unei mici proprietăți sau măcar la înlocuirea dijmei și clăcii printr'un embatic cumpătat: „a asigura starea materială și viitorul țeranilor făcîndu-i proprietari pe părțile de pămînt trebuincioase hranei lor, cu o răscumpărare în bani din parte-li, potrivită și omenească“, ori, „cel puțin, un drept ereditar pe acele părți de pămînt, pentru care să li se ia o plată ușoară de embatic pe fiecare an“².

Ideile lui Bălcescu căpătără îndată o manifestare mai deplină, mai bogată, și, în același timp, mai metodică și mai științifică, în broșura pe care o tipări acesta la 1850, în Paris, supt titlul „Question économique des principautés danubiennes“, — la început memoriu destinat Porții și, în urmă, mijloc de lămurire pentru publicul apusean.

Se arată aici vechile împrejurări, începînd, firește, de la Romani, se trece la regimul Regulamentului Organic, analizat până în cele mai mici amănunte, cu ale celor mai înaintați dintre tineri.

Proprietatea zădarnică, storcătoare și primejdioasă a boierului e atacată fără cruțare. Ea i se pare scriitorului numai „temnița în care închide pe țeran pentru a-l exploata prin el însuși, prin argații săi prin arendașii ei“. Străinii o vor moșteni: „Violarea dreptății și legii economice a adus ruina generală a boierilor și țeranilor în folosul aventurierilor străini“.

¹ *Magazinul istoric*, II, p. 229 și urm.

² P. 240.

Încheierea e că trebuie substituirea dreptului real al posesiei dreptului nominal al proprietății. Astfel nu e vorba de „abolirea, ci de crearea proprietății”, potrivit cu principiul că „datoria unei societăți bine organizate e a da fiecăruia din membrii ei întâiu solul, apoi capitalul necesar culturii acelu sol”. Oamenii s'ar face astfel harnici ca altă dată, căci „popoarele leneșe sint popoarele robite”. O instituție de credit alcătuită din casele comunale, lipsite de sarcinile de până acum, „ar împrumuta țeranilor, pe garanții mici, capitale ieftene” și i-ar ajuta să cumpere vite, pluguri și sămînță. Pentru plata prețului de răscumpărare, s'ar lansa un împrumut cu 5% dobîndă, avînd ca asigurare chiar pămînturile ce trec în stăpînirea țeranilor.

La 1848, izbucnind în Europa apuseană o mare revoluție politică și socială, studenții romîni din Paris alergică cu tăciunile în mînă de acolo, de la vatra focului. Dar revoluția, pe care /ei o încercară în Moldova și o făcură, pe cîteva luni, în Principatul muntean, fu și opera altor oameni, din altă generație, cu ideale mai în legătură cu vechea oligarhie. Acest caracter dublu, cuprinzînd în sine mari antagonisme, al Guvernului revoluționar din București se simte și în politica lui agrară.

Proclamația de la Izlaz, redactată de Eliad, un moderat, anunța răscumpărarea clăcii și crearea unei Bănci Naționale, care să dea banii pentru acest scop. Dar chestia Băncii nu intră niciodată măcar în fasa unui studiu premergător. Se adună numai un comitet al proprietății, alcătuit, pe jumătate, din boieri și țeranî și pus supt conducerea lui Ioan Ionescu, care tocmai pentru aceia venise din Moldova. Multe cuvîntări călduroase, multe constatări folositoare, multe propuneri cumînți, multe tînguiri îndreptățite se află pe foile care cuprind lucrările acestui mic Parlament agrar. Unii oferiau oricît pămînt, dar cercau de la țeranî dijma de $\frac{1}{5}$ din moșie, de la finațe $\frac{1}{3}$ și arendă pentru izlaz. Alții voiau plata printr'o sumă de treisprezece ori și jumătate cit cel real. Se găsiau boieri cari propu-

neaŭ a da Statului jumătate din dijmă pentru a scăpa de expropriare¹. Dar nu se ajunsese nici măcar până la specificarea măsurilor practice cînd Eliad închise brutal sala de ședință.

Alți factori, cei doi Domni numiți, pe baza convenției ruso-turcești dela Balta-Liman, după innăbușirea Revoluției, Barbu Știrbei și Grigore Ghica, rămîneau acum să resolve chestia țerănească, pe care Regulamentul Organic, prin nedreptatea lui nouă, o făcuse și mai ascutită.

XVIII.

Schimbarea stării țeranilor în țerile vecine.

Și o asemenea reformă era în adevăr neapărată. Nu numai că țerănimea nu ne mulțămia de loc cu regimul Regulamentului Organic, dar de jur împrejurul Principatelor se săvîrșiau schimbări de acelea care nu îngăduiau păstrarea în Moldova și Țara-Românească a unei stări de lucruri răzîmată pe temeliiile putrede ale evului mediu.

În Austria — deci în Bucovina —, în Ungaria — deci în Ardeal —, căci de Banat nu mai vorbim, acesta fiind un Ținut de țeranî liberi, colonizați cu privilegiu deosebite, asemenea cu ale Sirbilor, Șvabilor și Italianilor din aceleași regiuni —, se urmase exemplului Germaniei, luînd din pămîntul feudal, împovărat de servituți, o parte din care se făcu baza nouă gospodării a țeranilor liberi. O dare fonciară generală procură mijloacele trebuitoare pentru această expropriare. În articolul său citat, Bălcescu nu aduce numai argumente de bun simț și argumente istorice pentru a sprijini cauza dezrobirii și „împroprietării” săteanului, ci se referă și la evoluția socială săvîrșită în monarhia vecină.

Încă de la începutul veacului, Serbia își goniseră *dahiții* și

¹ Bălcescu, *Question économique*, p. 65.

spahii, adecă, moșierii turci, și tot teritoriul național fusese împărțit între țearnii creștini¹. În provinciile rămase turcești, Rumelia, Bulgaria, Sultanul Mahmud făcuse revoluția lui în oștire, înlăturînd, zdrobind cele două corpuri pe care se răsămase până atunci, timp de mai multe veacuri, acțiunea militară a Imperiului: ienicerii și spahii. O nouă proprietate rurală fu creată astfel în Rumelia: produsul muncii țeranului se împărția așa, încît Guvernul lua una din zece, proprietarul trei și plugarul însuși cele șese părți ce rămîneau, fiind dator însă a face secerișul și căratul grînelor la șchela Sistemul de una din două (*ήμνησε:α*, cf. it. *mezzadria*), cu sau fără socoteala seminței, sistem cunoscut și în Bulgaria, se obișnuia numai cînd săteanul venia la lucru cu minile goale. Un al treilea sistem, în care proprietarul primia o treime de la tovarășul său țeranul, se întrebuița în Ținuturile muntoase, mai sărace, ale Apusului, în Epir, de pildă. Elementele ce nu se puteau acoliși astfel, găsiau însă de lucru ca argași, *parasporgii*, cari primiau sămînță, sare, opincî, vite și plug, ba chiar o sumă de bani, și, pe alocurea, se mai bucurau și de dreptul de a-și face, timp de două zile, o cultură a lor pe pămîntul stăpînului. Vechiul sistem al spahilicului, care îndatoria pe țeranii creștini a răspunde feudalului lor musulman un *chesim*, de muncă, de clacă, amestecat cu daruri din tot felul de lucruri și cu o dijmă de grîu, era pretutindeni îngropat, odată cu trecutul². Să adăugim că imasul sătesc, *merà* (*miri*), era respectat în tot locul, el fiind apărat chiar prin legile agrare fundamentale ale Osmanlıilor³.

¹ V. Ranke, *Die serbische Revolution*; Berlin, 1844; p. 102.

² Cf. Sturdza-Scheianu, p. 612, Jireček, *Bulgarien*, p. 191 și urm. Cartea lui Romuald Hube, Despre însemnătatea dreptului roman și bizantin la popoarele slave, Varșovia, 1868, n'am avut-o la îndămină.

³ Jireček, o. c., p. 155; Hammer, *Osmanische Staatsverfassung*, pp. 284, 406.

XIX.

Legislația agrară a lui Barbu Știrbei și Grigore Ghica.

După dezbateri urmate mai mult timp în comisiuni alcătuite numai din membri puțini, Principatele căpătară, în locul reformei cerute de Ioan Ionescu și Bălcescu și discutate la 1848, o nouă fixare a valorii zilei de muncă și, mai ales pentru Țara-Românească, o reglementare polițienească a legăturilor dintre așa-ziișii proprietari și țeranî.

Legea lui Știrbei e cea mai întinsă și cuprinde, pe lângă principiul mascat al totalei exproprieri a țeranului, o sumă de măsuri părintești. Săteanul va face de acum 20 de zile pe an, „zile“ destul de încărcate și data aceasta, însă el e scutit de multele pocloane. Ieșirea țeranilor la clacă se face pe lista primită de deputații satului, și oamenilor li se dă o chitanță, cu chipuri așa încit să poată înțelege și neștiutorii de carte¹. Munca săteanului nu se poate închiria nimănui altuia. Pădurea e deschisă pentru locuitor. Librete de contracte pentru „prisoase“ opresc, ca și biletele pomenite, înșelările mai nerușinate. Domnul răspinge clausa de a se îndatori țeranul să lucreze bine, zărind în ea un izvor de șicane pentru omul simplu și neapărat². În cursul lucrului, proprietarul trebuie să dea hrana. Dacă țeranul e înștiințat cu trei luni înainte că un accident nenorocit îl împiedecă de a da citimea de muncă la care s'a îndatorit, el e iertat de dînsa³. Dijmuirea se face în zece zile, și, dacă e zăbavă din partea proprietarului, țeranii pot proceda singuri la operație, „cu preoții și deputații satului“. Știrbei-Vodă credea că se poate aduce o întoarcere către reglementările trecutului, dînd voie proprietarului să facă programul de cultură.

Statul își ia sarcina de a fixa cit se vor plăti loturile luate din „prisosurile“ proprietarului. Un membru al comisiunii ar fi vrut chiar ca stabilirea să se facă „cel puțin

¹ Sturdza Scheianu, I, p. 650 și urm.

² *Ibid.*, p. 645.

³ P. 640.

pe două perioade de recensămînt¹, și anume pentru că o experiență de optsprezece ani dovedise „exacțiunii din partea arendașilor, asupra cărora proprietarii nu exercitaū o supraveghere destulă, și abuzuri din partea autorităților locale“. Interesul de clasă făcu să se răspingă acest termen mai lung, dar maximul, pe care trebuiaū să-l fixeze pentru o *singură* perioadă de recensămînt Consiliul Administrativ — miniștrii — și apoi Adunarea, rămase în legea lui Știrbei¹.

Legea moldovenească din același an reduce toată datoria țeranului, — suprimînd, nu numai pocloancele, dar și *dijma*, — la zile de clacă, foarte multe. Se adaug șese zile pe an în folosul Statului, pentru lucrări de utilitate publică: germenul legii șoselelor, care lovește, de sigur, mult mai greu pe țeranii fiindcă nu dau proporțional cu averea lor și fiindcă, neputînd plăti în bani, ei fac lucrul în împrejurări păgubitoare pentru munca și sănătatea lor și, în același timp, prea adesea înjositoare pentru demnitatea omenească².

Legea lui Ghica dă voie să se jea de la pădure, „din cazături, lemne de foc“, și chiar să se taie lemne bune pentru clăditul caselor, rămîind a se face *invoielii* numai pentru lemnul de cherestea destinat vînzării, negoțului. Duminicile și sărbătorile sînt asigurate țeranului ca zile în care el nu poate fi urmărit pentru muncă³.

XX.

Împroprietărirea din 1864.

Mișcarea împotriva acestor legi se observă mai mult în către Țara-Românească, unde claca era privită cu groază de către sătenii. În Moldova era mai multă dorința de a se putea întemeia, prin răscumpărare, o nouă economie rurală țerăncască.

¹ *Ibid.*, pp. 669—70.

² *Ibid.*, p. 602.

³ *Ibid.*, p. 545.

Aceste dorinți ale sătenilor nu ieșiră la iveală cu aceeași energie în Divanurile ad hoc, — nouăle adunări de reforme acordate de Europa — din București și Iași. N'avam plingeri nouă ale țeranilor munteni, cari, de alminterea, vorbiseră destul de limpede la 1848, și, dacă n'aveau nimic de adăus acum, cu și mai multă siguranță n'aveau nimic de scăzut. Țeranii moldoveni vorbiră însă mult și bine.

Ei fură sprijiniți în revendicațiile lor de M. Kogălniceanu, care și ca un cugetător, și ca istoric, și ca gospodar de moșie, și ca un cunoscător al Apusului, acum fără „clacă“, și ca liberal convins, care punea mai presus de orice noțiunea metafisică a libertății sfinte — căreia i se închinase și Bălcescu —, și, în sfârșit, ca bun patriot român, luă asupra-și opera reformei. Nu e nevoie să spunem cum o înțelegea: am auzit pe Bălcescu vorbind.

Chestia reformei fu dată întâiu pe mina supra-Parlamentului Unirii, Comisiei Centrale din Focșani, în care cu privire la această mare întrebare erau reprezentate toate nuanțele: conservatori de instinct: mari proprietari și mlădițe de Domni; conservatori doctrinari, — ca juristul C. Brăiloiu; liberali realiști ca M. Kogălniceanu. Punctul de vedere al acestuia fu răspins. Doar adusesese unul din membri, cînd i se vorbea de drepturile ce a căpătat țeranul printr'o muncă de veacuri, „care a creat aceste pămînturi¹“, contra-argumentul: „de ce să nu dau zidarului o parte din casa la care a lucrat²“? Dar propunerea de a face — după a doua soluție a lui Bălcescu — din sătean un embaticar, însă numai pentru casă, vie și pometuri³, fu primită, de și era atentatoare la drepturile sfinte ale unei proprietăți care, între altele, avea și păcatul de a nu se fi născut încă în aceste țeri. Strigătul prin care se cereau imășuri pentru sate: „nu vă împotriviți a da hrana copiilor lucrătorului sătean“ — strigăt ce a răsunat și acum cu citeva săptămîni în urmă —

¹ *Ibid.*, II, p. 616

² *Ibid.*, p. 323.

³ *Ibid.*, p. 277.

fu primit cu ironie¹. Se admise soluția imășului cu chirie, ca „embatic, perpetual“², despre care cine ar fi putut crede că avea să fie privită ca alt atentat contra proprietății peste ceva mai puțin de o *jumătate de veac*? Se alese calca unei răscumpărări încete și de bună voie, fără amestecul imperios al Statului. „Un așezământ de credit fonciar“, zicea înțelepciunea doctrinară, „se va organiza pentru a favoriza dezvoltarea agriculturii, pentru a înlesni constituirea teritorială a comunelor rurale și pentru a veni în ajutorul cultivatorilor săteni cari ar voi să cumpere pământ prin tocmele de bună voie“³. Dacă va fi neînțelegere, prețurile de răscumpărare aū să fie determinate — în legătură cumaximul lui Știrbei — de o comisiune formată dins ubprefect, urmașul vechilor ispravnicii, din doi proprietari și din doi președinți de consiliu comunal din acel ocol. „Această comisiune“ — un „tribunal de arbitri“, zicea Brăiloiu — „așa compusă, va determina, prin majoritate și prin act formal, *adevăratul* preț al lucrurilor“⁴. Comisiunea aceasta nu se puse în practică atunci; ea avu mai mult noroc în 1907. Se mai luă hotărîrea de a se vinde din moșiile Statului și din cele mănăstirești pentru a crea astfel, într'o măsură mai mică, dar imediat, mica proprietate, fără a lovi în boierii latifundiar⁵.

Comisiunea nu fu în stare a'și îndeplini reforma. Ea era însă neconținut predicată, în articole de ziare și în broșuri. Petru Opran propunea, în cărticica lui adesea citată, punerea unei taxe pe „pământul în genere, adecă atit pentru proprietarii de moșii actuali, cit și pentru sătenii ce se vor improprieta (*sic*)“⁶. Casa Centrală ar putea contribui și ea, printr'un imprumut, la cheltuelile exproprierii celor „două treimi“ lucrate de țărani. Și el credea că e bine ca taxa

¹ *Ibid.*, p. 307.

² *Ibid.*, pp. 307, 311.

³ *Ibid.*, p. 313.

⁴ *Ibid.*, p. 286.

⁵ *Ibid.*, pp. 287, 294.

să rămie și după plata integrală a pământurilor expropriate, „pe de o parte, drept mijloc de a putea cumpăra. Guvernul și alte moși pentru trebuința spornicilor“ și, în al doilea rând, pentru ajutarea altor îmbunătățiri și reforme¹. „Interese morale, interese ale naționalității“, spune acest proprietar mare, sînt în joc, și ele nu îngăduie zăbovirea soluției definitive².

O astfel de soluție n'o putea da, de sigur, o îngustă cameră oligarhică, precum era aceea din 1860, căreia, supt un ministeriu conservator, i se ceru reforma și care o dete, în sensul vederilor majorității din comisia de la Focșani. Și totuși Opran o înștiințasc asupra primejdiei ce ar resulta dintr'o măsură neintregă și sfoasă, necum dintr'una pronunțat reacționară, ca aceasta. „O Cameră națională“, zicea el, ar trebui să observe că, de și ea este compusă astăzi după glăsuirea Convențiunii, dar este departe de a se putea zice că represintă interesele tuturor claselor din societatea noastră, departe de a se putea numi cu drept cuvînt Obșteasca Adunare. Care împrejurare ar recomanda regularea chestiei proprietății într'un mod ca alta, din urmă, mai întinsă Adunare să nu poată strica lucrările sale³.”

Proiectului boieresc, Kogălniceanu-î opuse altul, al exproprierii, cu răscumpărare stabilită de o comisiune ca aceea prevăzută la Focșani, a celor două treimi. Proiectul acestalalt prevedea adăpători libere⁴, imasuri și „teritorii comunale“⁵. Locuitorii de pe moșiile Statului și așezămintelor pioase pot răscumpăra locul lor cu o rentă plătită în curs de cinsprezece ani, iar locurile rămase s'ar vinde însurăteilor și chiar „coloniștilor romini de aiurea“⁶.

Camera nu primi legea lui Kogălniceanu, și Domnul,

¹ P. 54.

² P. 15.

³ Răspunsul către Arsachi, p. 22, nota.

⁴ Sturdza-Șcheianu, p. 595.

⁵ P. 596.

⁶ P. 609.

Alexandru Ioan I-ii Cuza, nu primi legea votată de Cameră. Ca ministru-președinte, peste doi ani, în 1864, Kogălniceanu prezintă proiectul său din 1862, aducându-i însă unele schimbări, între care e dispariția clauselor privitoare la imășuri și adăpători. Boierimea luptă cu furie împotriva proiectului, cu toate că el suferise modificări, foarte dăunătoare pentru interesele țerănimii, amenințată a-și pierde vitele, cum s'a și întâmplat. Kogălniceanu fu proclamat „socialist și comunist”. Și beizadea Dimitrie Ghica făcea o profeție cobitoare, semnalind „perturbațiile ce ar ocaziona, într'un șir mai mult sau mai puțin lung de ani, în exploatarea agricolă, unica industrie a țerii, și pierderile enorme care ar rezulta pentru averile particulare și bogăția generală”. Kogălniceanu, care afirma că Prusia, făcînd politica pe care o propunea el, n'a văzut niciun iuncăr rui-nindu-se, dar a văzut de aceia cari „aū cîștigat nemărgenit”¹, — nu fu crezut.

Peste cîteva zile, Yoda, decretă legea din Maiu 1864, care dădea sarcina de a fixa prețurile de despăgubire unei comisiuni în care intrau și un delegat al Consiliilor Comunale și al fiscului, comisiune ale cărei lucrări erau să fie revizuite de comitete permanente. Statul emitea după noul proiect nevatat, din 1865, obligații care se distribuiau de un comitet de lichidare. Însurăteii și coloniștii aveau să plătească un preț ce era fixat pe cinsprezece ani înaintea. Comitetele permanente primiau în același proiect, și misiunea de a constata în rapoarte scrise fluctuația prețurilor, și Guvernul avea să le publice².

Prin același se hotăria încă odată desființarea clăcii pentru toate timpurile. „În alcătuirile perpetue, claca însă nu va fi nici într'un cas privită ca răsplată din partea țeranilor către proprietar” Și se îngăduia, în proiectul din 1865, a se cere „anularea a orice tocmeii pentru munca ce se va alcătui pentru un preț mai puțin de jumătate din prețurile curente

¹ Pp. 252 și urm.

² Pp. 1065-6.

ale locului unde arc a se face munca într'o depărtare de patru miriametre¹.

Dar clauza: „un aşezămint de credit funciar special menit pentru a veni în ajutorul cultivatorului pentru a cumpăra pământ sau a răscumpăra renta (plata anuală), se va organiza în cel d'întăiu an al punerii în lucrare a acestei legiuiri“, fusese părăsită.

Astfel se înlătura primejdia unor răscoale țerăncești, căci pe alocurma țeranii refusaū boierescul și-și „îndreptaū coasele în formă de sulii“. Comisiunile fixară prețuri convenabile; puținii boieri cedară cele „două treimi“ prevăzute; toți însă găsiră ripi destul de bune de vindut. Mulți clăcași nu căpătară pământ; ațiția cari nu fuseseră clăcași: Țigani, surtucari, funcționari, primară lanuri pe care le și arendară, neputînd să le înstrăineze. „Clăcașii din Tulucești“, scrie un cunoscător, „au lipsă peste 200 de fălci, cei din Frumușița asemenea. Nu e comună de clăcași în Țara Românească, care să aibă întinderea de pământ ce i se cuvine după tabelă“². Niciodată nu s'a făcut o revisie, dar măsurî accidentale, provocate din motive interesate, scot la lumină abuzuri monstruoase, largi întinderi de pământ care s'ar fi convenit țeranilor și care stau în ghiarele îndărătnice ale *celorlatte* lipitori ale satului.

„Precum un copil de părinți bunî nu se scoate din casa părintească cu minile goale, ci dobîndește mijloace spre a putea îngriji pentru existența și innaintarea sa; zic încă: precum o pasere ce se scoate din colivie cu scop de a se liberă, nu poate pierde aripile sale, care urmează a-î servi la libertatea dobîndită, tot așa urmează ca și săteanul să se libereze de tot ce a fost al lui și *cu tot ce serve de a se putea bucura de libertatea lui*“³.

Dar n'a fost așa. Nicî Kogălniceanu n'a rămas mult timp

¹ P. 1062

² *Cuvîntul* din Galați, III, no. 68.

³ Opran, broșura contra lui Arsachi, p. 33.

ministru, nici întreg regimul de atunci n'a durat, ci a făcut loc îndată luptelor de partide, purtate în cuprinsul clasei privilegiate și, în definitiv, tot pentru folosul ei. Casa de credit prevăzută de Kogălniceanu nu s'a întemeiat așa încît să fie la îndămină sătenilor. Nicio invoială cu prețul excesiv n'a fost declarată nulă. Comitetele permanente n'au făcut liste de prețuri, și niciun Guvern nu le-a publicat. Libertatea invoielilor a funcționat nu ca în Franța, mama libertăților, ci ca în Honolulu sau Siberia, batjocura lor.

Claca s'a întors la Munteni ca dijmă la tarlă. Țeranul, rebel odată, nu i s'a mai împotrivit. Anii de crasă-l apuseră de la început, și el a fost bun bucuros cînd la 1866 i s'a îngăduit a face pentru a doua oară abdicarea libertății sale umane — căci acum pămîntul n'avea voie să-l vîndă, precum n'avea puțință să-l lucreze —, a se „rumîni“ și „șerbi“ a doua oară, speculînd pe anii înainte munca sa. Arendășia munteană a fost în curînd întrecută cu mult de cea evreiască, din Moldova, unde luxul și absenteismul măturaseră pe proprietarul cel mare, folositor și iubit pe vremuri. Trusturile cu prețuri generale, prețuri de crimă, oprite la 1840, dominau, triumfătoare și insultătoare, la 1907.

Se aștepta cetățeanul rural liber, și, în locul lui, din crișalida legii de la 1864 a ieșit fantoma oribilă a vechiului rumîn sau vecin, a șerbului, robului din vremile turcești. Cu o singură deosebire: că acesta muria de foame.

Rezultatul a fost răscoala din 1907, venită după un șir de alte răscoale. Se știe însă că, atunci cînd țeranul face o răscoală, Guvernele-î dau încă o lege de tocmeli agricole. Cea din anul acesta e mai bună fiindcă revolta a fost mai grozavă. Țeranul nu poate face nimic mai mult pentru a smulge reforma cea mare ale cărei rădăcini ar fi în *vechiul drept adevărat*, anterior Regulamentului Organic și a cărei floare minunată s'ar desfășura slobod în viitor.

APENDICE I.

Tipuri de documente privitoare la condițiile agrare.

— Din colecția Academiei Române. —

I.

Act moldovenesc de danie către o biserică.

16 Septembrie 6916 [1408]. Alexandru-cel-Bun.

„Precumă amă făcutu cu a nostru bună cugetă, cu a noastră deplină voc, amă făcutu pentru pomenire, pentru sufletele celoru mai nainte răpăosații Domnii și strămoși ai noștri, și pentru s[ă]n[ă]tate Domnii Noastre, și amă dată bisericii Sfintii Vineri ce-i la târgulū Romanulū, unde dzace că odihnită cu sfinții maică noastră ăpăniasa Anastasie, și amă dată acii bisericii doi sate în pământulū nostru a Moldovii: unulū este Leucușeștii lui Bratiiianū, cu moara ce-i la izvorū, iarū altulū este piste Moldova, unde aū fostū Bratulū, și amă datū acieșū bisericii cu vadulū dinū Moldova ce-i pi dinū ăosu de Tărgulū Romanulū — dinū lature aceluī Ținutū, — toate acele amă datū acii bisericii a Sfintii Vineri cu uricū¹, cu totū vinitulū, în vecii vecilorū.”
Mărturii; blestem. — Traducere de pe la 1770; doc. 33/LXIII.

Tot așa, la 15 Mart 6918 [1410], pentru „Domoncușū Stol[ni]cū și fratele său Blajū și Iacobusū, fiulū lui Ghelebi Miclouș, ce aū slujitū ei mai înainte sfântū odihniților Domnilorū ce aū fostū mai înainte de noi, cu drcaptă și credincoasă slujbă“, șese sate: li se daū „pe Cașinū și pe Ohtuzū [=Oituzū], anume Stanișoreștii și Laslovovții și Grozăștii și Stoencștii, de la Vlicicū“, cu uric, asupra lor

¹ „Pe veci“: după ungurescul *örök*, în formă rutenisată. V. nota de pe p. următoare.

și urmașilor „și fraților lorū celorū mai di aproape și fiilorū lorū“, etc. (221/LXIII; traducere nouă).

II.

Act moldovenesc de danie către un boier.

Suceava, 2 August 6922 [1414]. Alexandru-cel-Bun.

„Facemū știrea cu această a noastră carte tuturorū cine va videa-o saū, cetindu-să, va auzi-o, că această dreptă sluga noastră, giupinulū Șandrulū, aū slujitū mai innainte la răposaii niamurile noastre cu dreptate și credincoasa sa slujbă. Pentru aceia, văzindū noi cu dreptate și credincoasa slujbă, l-amū miluitū pre dînsulū cu osăbita a noastră milă, și i-amū datū lui in pămîntulū nostru alū Moldovii unū satū, anume Muntenii-Scutași, unde iaste eniazū Litu și Șarbanū, ca să-i fie lui uricū și soții sale Marthii și fecorilorū lorū, Cozmii, cu totū venitulū in veci, nepoților lorū și strănepoților lorū și preastrănepoților lorū și la totū niamulū lorū. Iarū hotarulū acestui satū a să fie cu toate hotarale vechi pe unde aū fostū de vecū. Și pre aceasta este credința [sa și a boierilor săi]. Iarū, după viața noastră, cine va fi Domnū in pămîntulū Moldovii, orî din fiii noștrii, orî dinū niamulū nostru, orî pe cine va alege D[um]nezeū, să nu-i strice lui această danie a noastră, fără de vina lui: mai vartosū să o întărească, fiindcă i-amū dat-o lui pentru slujba lui cea cu credință! “

Traducere din 1793; doc. 1/LXIV.

III.

Act muntean de danie către o mănăstire.

7 Octombrie 6937 [1428]. Dan-vodă. [Preludiu retoric.]

„Amū tocmitū hrisovulū Domnii Meale ca să fie Casii Sfintei Născătoarii de Dumnezău Sneagovului: cu bună dragoste pricepandū așa, și cu dorire, amū dăruitū, și cu bălțile, și cu toate locurile, și satile Fringhișeștii ... (*loc alb*) și Turbații, și

¹ Cf. studiul despre moșiile donative moldovenești pe care G. Popovici l-a tipărit in „Prinos Sturdza“.

amă dată Domniia Mea și Vrăeștii... (*loc alb*). Dreptu aceeaia să-î fie moșie și strămoșie, până în viața Domnii Meale și până în viața născuților d'intăiu fečorii Domnii Meale, Danciulū și Basarabū, începându de oeritū, de goșteritū, de vinăricū, de găleată, de dijmăritū de stupi și de grăū, de slujbe mici și mari, de olăcării, și de nimenilea nicio bântuială să nu să cuteaze: a să clăti nici de unū lucru boerescu ori domnescu după trimiterea de slujbă a Domnii Meale, — că acela va avea mare urgie și răotate de cătră Domniia Mea.

Îndreptări către urmași și blestem. — Traducere nouă, c. 1680; doc. 285/xx.

IV.

Alt act asemenea (mai complet).

Gherghița, 23 Mart 6908 [=6990, 1482], indicția 15¹. Basarab fiul lui Basarab [Voevod. Preludiu retoric.]

„Dreptu acesta amū dăruitū Domniia Mea acestū întru totū cinstitū și cuviosū, carile iaste pespre toată cinstea și darurile, hrisovū alū Domnii Meale sfintei mănăstiri de la Snagovū, unde iaste hramulū Văvedenic Pre[ci]stăia B[ogorodi]ți și cinstitulū îndreptătoriu al călugărilorū și învățătorū alū turmei lui H[risto]s cēi cuvântătoare, bătrănu lui iermonahū chirū Efemie, și tuturorū întru H[risto]s frațilorū căți să vorū afla întru sfânta mănăstire, că amū adaosū Domniia Mea la sfânta mănăstire jumătate de hotarū, și cu apele de la Neajlovū, și vămile luntrilorū de la vaduri, pentru acoperirea sfintei mănăstiri și a chiliilorū carile sântū în sfânta mănăstire. Și iarū amū tocmitū ca, de la toate satile căte are sfânta mănăstire, să să ia birū de la *rumănū* mănăstirii, și acela să să aducă în sfânta mănăstire până cândū va sta sfânta mănăstire, ca să fie pentru lucrarea viilorū mănăstirii. Și, iară, ca să fie sfintei mănăstiri a treia parte din vămile Ilhovului, până cândū va fi mănăstirea, ca să fie pentru înfrumosițarea besearicii. Și iarū amū adaosū Domniia Mea sfintei mănăs-

¹ V. Lăpădatu, *Vlad-Vodă Călugărul*, p. 21, nota 1.

tiri ca totdeauna să se aducă sfintei mănăstiri dela *rumăni* venitū, dela sate ce vorū fi ale mănăstirii, 8 cară de grău și 8 de orzū. Și iară ca să fie sfintei mănăstiri 4 vaduri otū Didrihū, precumū aū fostū și in zilele Vladului Voevodū, și satile ca să păzească aceale vaduri și să dreagă morile, ca să nu să strice. Și iarū ca să fie sfintei mănăstiri la vama acălugăriților a patra parte, iarū din ceialaltă parte a patra parte jumătate. I vama Lopatna (oemulū). Și, iarū, câte sate sântū ale sfintei mănăstiri, Fringhișești și Izvorani și jumătate dinū Tăncăbești și Ghiermănești și Popești și Dobroșești, Turbații și jumătate dinū Șoldești și jumătate dinū Sărăcinești și Nimirești, și jumătate dinū Spanțu și Băresești, și jumătate dinū Străoști și jumătate dinū Cărciumari, și Grădiștea, și jumătate dinū Velia și Câmpulū alū Gărbuvulū, (și Floreaiulū) și Câmpulū Mannii: și, orice s'arū lucra printr'aceale sate și locuri, ori gloabe, ori șugubini, sau fieștece, la acealea nimea să nu aibă treabă, nici Vorniculū celū Mare, nici celū Micū, nici județulū, nici altū ispravnicū cineva, sau slugă de ale Domniei Meale; ci, orice se va lucra, pagube sau șugubine, să ducă în mănăstire. Și să nu meargă călugării singuri, să se prade, ci să trimiță egumenulū pre unulū dinū frați la Vorniculū celū Mare, ca să trimiță Vorniculū o slugă a Domniei Meale, și Vorniculū alū doilea,—aceia să globească și să ducă în mănăstire; iarū egumenulū să dea Vornicilorū ce va fi cu dreptulū dentr'aceale șugubini și gloabe. Dreptū aceaia niciunū ispravnicū alū Domniei Meale, nici dijmari, nici oiari, nici altūcineva să nu cuteaze a lua ceva dinū toate câte sântū ale mănăstirii. Ci acealea toate ca să fie ale sfintei mănăstiri intru ocină veačnică și uricū, și călugărilorū intru hrannă, pentru veačnică pomenire a Domniei Meale. Dreptū aceaia, nimea să nu cuteaze a supăra pre acealea sate cu orice s'au scrisū mai susū; că, de arū cuteza a le face cineva bântuială, măcarū câtū este unū părū din capū, acelū omū va avea mare scărbă, ca unū necredinčosū și neascultătorū și inprotivitorū poruncii meale. [Îndemn către urmași a păstra dania, și blestem.] Și mărturiū amū

pusă Domnia Mea acești porunci ai Domnii Meale pre Mitropolitul chiră Macarie; iproč.“

Traducere din c. 1680. — 284/xx.

Întărirea, din 7021, a lui Neagoe-Vodă, supt egumenul Ștefan, e numai o înșirare de moșii.

V.

Al treilea și al patrulea act asemenea.

Tîrgoviște, 6 Iulie 7038 [1530]. Vlad-Vodă fiul lui Vlad.

Întărește „moșii mănăstirii ce să chiamă Tănganulă ..., ca să le fie de 'ntărire și fraților celoră ce lăcuescu intru sate de hrană, iară moșiloră și părinților Domnii Meale și Domnii Meale [în] veaci pomenire, până cândă va fi sfânta mănăstire, și să să scrie [la sfânta proscomidie], și in sfântulă pomealnică, ca să să pomenească cu sfinții ctitori intru toate besearicile rumănești; iară, [după] pristăvirea Domnii Meale, să aibă într'ună ană o zi, seara, paraclisă cu colivă și cu paraclisiră, adecă cu colacă, și, noaptea, bdenie și, dimineața, cu colivă și cu colacă frațiloră pretutindinea“. — Traducere într'o condică, c. 1680. — 281/xx.

București, 24 Iulie 7034 [1536]. Radu-Vodă fiul lui Radu.

Dă Snagovului și ei: „vinăriciul, părpăru ce să va alege, vinăriciu domnesc, ce iaste de să cade Domnii Meale, l-amă dată dină totă dealulă care iaste mai susă scrisă [Valea Călugărilor]“.

VI.

Act muntean prin care Domnul cedează unei mănăstiri venitul său de la stînile muntelui.

Alexandru-Vodă.

Poruncă „egumenului Eustratie de la sfînta mănăstire din Sneagov“ pentru ca Logofătul lui să poată lua „до-ходокъ отъ по стѣнѣхъ Болѣрско отъ надъ планини стѣкъ монастырѣ“

[= venituri de la stînile sfintei mănăstiri]: Greabova, Floreaiu, Radila, Babeșu, Zânoga, ce-i aparțineau по стари закони [=după legea veche].

VII.

Act despre vînzarea unui „vecin“ de pămînt.

Tirgoviște, 13 Iulie 7080 [1572]. Alexandru-Vodă, fiul Mircii.

„Dat-amu Domniia Mea această poruncă a Domniei Meale lui Dragomirū și lui Lazarū și lui Ivașco, feçorii Tătuleasii dinū Câmpulū-Lungū, și cu feçorii lorū căți Dumnezeu le va da, ca să le fie lorū unū rumănu [единъ кечинъ], anume Stanū alū lui Mogoșū, dinū Ștefăneștii de la podgorie, pentru că l-aū cumpăratū Dragomirū și cu frații lui, Lazarū și Ivașco, de la Stanciulū feçorulū Badei alū Belcei din Cotești, dreptū 4.000 aspri gata, și aū vîndutū Stanciulū, feçorulū Badii Belcii, pre această mai susū zisă moșie, delnița lui Stanū dinū Ștefănești, elū singurū, de a lui bună voe, cu știrea tuturorū frațilorū săi și a tuturorū megilașilorū; și să fie lui Dragomirū cu frații lui, Lazar și Ivașco, in pace viile lorū de vînăriciulū Domniei Meale și de vînăriciulū boerescū și de părpărū, cumū nimenea să nu îndrăznească a să ispiti ca să-i bântuiască, să le iā vînăricū domnescū sau boerescū sau părpărū. Dreptū aceeaia amū datū și Domniia Mea lui Dragomirū și lui Lazarū și lui Ivașco. . . , ca să le fie lorū această . . . moșie, delnița lui Stanū dinū Ștefănești, moșie ohabnică și stătătoare, lorū și feçorilorū lorū. nepoțilorū și strănepoțilorū lorū.“ — Traducere de „Lupp dasc[ălu] slovenescū la școala domnească in București“, 1754. — 334/xxix.

La 7088 [1580], Mihnea-Vodă dă unei biserici din Buzău și кечини Манер, cedați de un boier. — 93/xl.

VIII.

Alt act privitor la „vecini“ ca întindere de pământ.

10 April 7090 [1582]. Mihnea-Vodă.

„Dat-amă Domnia Mea cu învăătura Domnii Meale popei Athanasie denú Târgoviște și cu feçorii lui, căți Dumnezeú îi va da, ca să fie lui ocină în Stoinești 3 rumăni [r. кечинини] și cu toate dealnițele și curăturile lorú, câte vorú, avea, partea lui Leudatú și a jupăneasii lui, Voicăi, toată, oarecătú se va aleage, denú câmpu, denú uscatú și denú apă, și de peste totú hotarulú. Pentru că aú cumpăratú popa Athanasie de la Láudatú și de la jupáneasa lui, Voica, parte lorú de la Stoinești toată, dreptú 3.500 aspri gata de argintú, și aú vândutú Láudatú și jupáneasa lui de a lorú bună voe. cu știrea tuturorú inprejureanilorú și a megiiășilorú, denú susú și denú josú, și denaintea Domnii Meale, și denainte tuturorú boiarilorú Domnii Meale.“—
Întărire. —B57/xi.luj/ Traducere desipe llăbr1750.luj

IX.

Act de vânzare a unui vecin muntean.

„Adecă eú, Vasilie, feçorul Crăstei, fratele lu Agapie, scris-amú acesta al mieú zapisú, să fie de mare credință la mâna Radului Logofătulú Dudesculú, ca să se știe, cându aú fostú acumú, în zilele Domnu nostru Io Mateiú Basarabú Voevodú, iarú eú, Vasilie, m'amú vândutú Radului Log. rumănú, cu unú feçorú alú mieú, Stanciulú, fără ocná, și cu feçori ce-mi va mai da Dju]mnezeú de acumú innainte, dereptú 2 iape, prețu za ug. 13 și dereptú 1 calú, prețu za ug. 4. Și m'amú vândutú eú, Vasilie, rumănú de bună voe, fără nicío silă, ca să-i fiú de moșic, lui și coconilorú, în veaci. Și la tocmeala noastră fost-aú mulți boiari, cari ș'aú pusú mai josú pecetele. Și, pentru credința, n'amú avutú inelú ce mi-amú pusú în locu de peçate deagetulú. Açasta măr-

turisescu ca să se știe. Pisú Lepădatú Log[ofătulú] u Bucu-rești, m[esi]ța Oh[tomvric] 5 dni, vlt. 7154 [1645].

† *Eă, Vasilie.* — 78/xlIII.

Se vede deci că pe acest timp cite un sătean își vindea *stabilitatea* pe moșie fără a fi supărat de datorie, și fără să aibă o nevoie vajnică, ci numai în schimbul unei avantagiū de cumpărătură, ca acești *trei cai*.

X.

Act privitor la o mărturie de rumîni.

Să se știe noi, megiașii, cumū amu mărturisiră noi cu sufletele noastre pentru Radulū Buzdugu și pentru Stanculū Țăvărlinghi, cumū săntū rumăni denū partea ce aū cumpăratū Postealniculū Fota de la Drămușū; așa mărturisiră acești megiași, anume: Dragomirū prăcălabulū de Dărmănești i Vladū i Costandinū de Dlăbănești, și de în Arcești Dragomirū prăcălabulū i Coica Dragomirū i Dumitru, i Socolū denū Cocorășū, așa mărturisiră noi, cumū săntemū mai susū scriși, cu sufletele noastre, naintea județului și a mulți prăgari denū oarașū denū Trăgșorū, cumū săntū rumăni de în plasa ce aū cumpăratū Fota Postealniculū de la Drămușū; așa știmū noi.

Degete și urmă de pecete cu cruce și litere neînțelese. — C. 1620. — 52/xI.

XI.

Act muntean privitor la megiași și rumîni.

† Să să știe acesta revașu cumū se-aū prăritū Mușatū cu Mihnea naintea lu Alisadro Voivodū¹ de hvațe, duminelū l-aū datū megiașū, anume: Vlăduiū, Brăcă, Bade, de Prăcăreanī Tatulū; s'aū tocmitū de 'ū datū șezutulū de la vale și locū de la calea lu Semanū de pă lăgă hotarū și de prisazi (*sic*) partea lu romăniū ce i să vini, iară altă pa[r]te să știe alați hvițū (*sic*), Mușatū, Crăcunū, Radu. — C. 1600. — 48/xI.

¹ Alexandru Mircea?

XII.

Act pentru întrebarea megiașilor la vinzare.

„Să se știe megieși i tocmelniceî Vladului i Stanū otū Gătești, имя [=anume]: otū Rădulești Badulū, i otū Gătești Miculū, i otū Sinești Stanū Cegheșū, i Stanū otū Gătești, ce-sū luați denaintea jupanū Ivașco Velū Dvornicū, de să caute și să adevereze pentru nește oț[i]nă a lu Vladu, ci o cumpăratū Romanū, întrebat-aū pre Stanū, aū nu l-aū întrebatū, cându aū făcutū cartea prea acē oț[i]nă. Decī, cumū vorū afla cu ale loru suflete. Și is[pravnicū] Gane Portarū. Pisū m[e]s[i]ŭa F[ev]r[uarie] 7 dni.

Și zua de Dumineca Mare [șters: „și zua de astăzi inū 13 dni“ Pis m[e]s[i]ŭa“. — Copie modernă după un act presintat de profesorul Caian. — 62/LXXXIX.

XIII.

Act pentru fuga teranilor de bir.

28 Maiu 1711 Cluj Mibaru Voda University Library Cluj

Pentru Mihalcea biv Vel Baŭ: dania satului Orlești, părțile lui Căptar și ale altora. Заниж тог виш речно село вин сѣт бѣжал прѣжде вѣкамѣ, къ дни Александрѣ Воєводѣ, въснхъ, приз Дѣнак, къ тѣрское время ради бирса еж ест за харач четитомѣ цю [= căci mai sus scrisul sat a fost bejănit mai innainte vreme, în zilele lui Alexandru Voevod, toți peste Dunăre, în Țara Turcească, drept birul care este pentru haraciul cinstitului Împărat.] El „il plătește la Alexandru Voevod acel sat, toți oamenii, de bir și de toate dăjdiile“. Se arată ciți aspri datoriă fiecare. Mai dă și за поклон и за корама [= pentru poclon și curamă: cislă]. — 12/L.

XIV.

Act pentru un vecin în Moldova.

Eto azū Ionū Prăjesculū Velū Dvornicū vișniai zemli [=de Țara-de-sus] scriemū la fečorulū nostru, la Druțanū Vorniculū dinū Șerbăuți. Alta-ți facū știre pentru rândulū

lui Păntelei Bărbovschie, că ni să jăluiască că i-ai luat unu vecinū a lui, și cu dajde înū urmă, și-lū oprești acolo; decī nu ț'amū dzisū să tragī oameni cu cislă și veciniū altora, că eū acela lucru nu a-lū sufărū, ce ț'amū dzisū, cari orū fi vecinī fugiți ai noștri de curāndu, pre aceia să-i tragī; iarū să nu faci valū oamenilorū. Decī să-i dai vecinulū, să nu-lū oprești, să nu mai vie să să mai jăluiască. **ТѢА ИИИИИА** [=aceasta scriem].

Azū Ionū Prăjesculū Vor. iscalū. — 192/viii.

XV.

Act de vinzare de moșie în Moldova.

† Nădăbaico bivșii Dvornicū ИИИА starost[e] putnoi i ajud[scoi]. Adecă aū venitū innaintia noastră Petrea Bodea, de nime nevoitū, nice asupritū; decī aū vāndutū dintr'a sa direcți moșie ce aū avutū înū satū la Bodea 12 pământuri dintr'a sa parte, însă înū câmpu, iară în siliște satului iarășū gumătate, din partea Petrei Budci, ce să va aleage, direptu 50 taleri mari. Decī s'aū sculatū D]u]mitrașco fečorul lui Ștefanū Logofătulū č-aū fostū¹, deč aū plătitū totū deplinū, totū, precumū(?) și mai susū scrisū iaste. . . , și 50 taleri mari, intru mănule Petrei Bodei, ca să hie lui cu totū venitulū neurnitū, iarășī cumū mai susū iaste scrisū: 12 pământuri în țarină; iară mai multu să nu aibă a mai adaoge saū a săpa, în laturi, sa[ū] la pădure. Și iarășī aū fostū ačasta tocmală innaintea noastră. Și gumătate denū partea Petrei în siliște. Și oameni buni și bătrāni ce aū fostū: Vlaiculū de la Crăst[ienești], i Dančulū, Ionū Dudulū dorobăū Ionū Fusulu, Simionū otū Vișū-Crăst[ienești], i Simionū taj, Toaderū tijū; **ДА ЧК ЗНАЕТ ЗА ЧА** [=ca să se știe despre aceasta].“ — 101/xcviii.

¹ E tatăl lui Gheorghe Ștefan-Vodă.

XVI.

Act muntean de scutire a unor săteni privilegiați.

† M[i]l[o]stiei b[o]ljeiū lo Matei Bas[a]rab Voevod i g[o]s-[po]d[i]nū davatū g[o]sp[o]d[st]v[a]mi sii poveleanie g[o]s-[po]d[st]va]mi [= am dat Domnia Mea această poruncă a Domniei Mele] satului Spanțovū, ca să fie în pace și slobozi de lucru domnescu, de podvoade, de mertice, de cai de olacū, de cătră nime valū seaū băntuială să n'aibă, — pentru aceasta, că i-amū ertatū Domnia Mea, pentru voia priiatinului Domni Meale jupānului Hozunū-Mustafā; numai să aibă a lucrurea (*sic*) la zāgasū, cāndu va fi de lucru; iarū de alalte de toate să fie în pace, cumū scrie mai susū. Că, cine să va ispitī a-ī invālui, mare certare va avea de cătră Domnia Mea, etc.

Pis M[a]rt[ie] 13 dni, 7141 [1633].

Pecete mică cu chinovar, ovală.

Iscălitură; monogramă.

Pe V^o: *Huzumū-Mustafā*.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

XVII.

Act de vânzare a unei moși pentru plata birului.

† Adecă noi, megiiși de la Văcărești, anume uncheașul Ispasū și Dragomirū și Stanū celū bătrānū i Voinia i Costea i toți megiiși de satū,— cum să se știe că aū vāndutū moșiia Staii pentru berulū lui, cumū că aū fostu fugitū și aū căzutū berulū lui în spinarea nostră; și dup' aceaia aū venitū fečorulū Staii, Stančulū, și se-aū tocmitū de a lui bonā voe, și cu frați lui, cu Miculū otū Bărzești, și ș'aū vāndutū partea lui, stānjiniī—denū partea ce aū cumpāratū stānjini 10, și, de în partea Simii, stānjini 7 polū. Și iarū a cumpāratū Miculū, cu frații lui și cu nepoții lui, partea uncheașului Stanū, de fundulū morii, pre 60 de stānjini ce i se va aleage,—numai de fundulū morii, dereptu 300 de bani. Și mārūturiī sāntu: Ispasū și Stančulū și mu[l]ți omeni buni și bătrāni. Și, pentru credința, pusu-ne-amu și pecețile. Și

amă scrisă eă, Stančulă dîiaconulă otă Popești Radulă Lo-
gofătului. Pisă measiț[a] Maiă, dnă 28.

Trei degete ca iscălitură. — 53/xl.

XVIII.

Act privitor la luare de dijmă în Moldova.

„Ocolași di la ocolu Săretului. Acestă Toaderă sãn Ionă
Bută aă arătătă cumă că, avăndă tată-săă, pe moșia Cor-
nești un ogoră cu păpușoi și preutul Tănase otă Berești
aă mersu la culesulă păpușoiloră, cerăndă dijmă, aă mersă
peste ogoră, și aă luată ună sucmană, o căldare, zicăndă
că este ogorulă arătă pe parte lui, care moșie nici pără
acumă nu este hotărătă. Pentru care iată că-ți scriă de
va fi cumă arătă, să-î implinești sucmanu i căldare. Iară,
fiindă pricina înt'altă chipă, să-î trimeț aice față. Aăasta.
Mai 18.” — Doi ispravnici.

Moldova; c. 1780.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

XIX.

Act pentru așezare de săteni noi.

Prea-cinstite și de bună neamă dum[neata] Velă Bană.

Cu prea-plecat[ulă] nostru răvașă jăluimă mili și bună-
tății dum[itale] noi, toți sătenii ce ne-am așezată pe moșia
dum[itale], Boldură, otă sudă Slam-Răm[nic], că ne-amă așă-
zată cățiva oameni de adunătură pă această moșie, unii dină
raia și alți dină Moldova; care de unde amă putută, ne-amă
sfrănsu acii. Și sântu acumă trei lună de cândă ne-aă ve-
nită biră de la isprav[nic], doo čverturi deodată, și ne cere
la ună čvertă 20 de galbeni, un galbenă de t¹ 7, și la altă
čvertă iară 20 galbenă, însă galbenulă de t¹ 6; și un čvertu
l-amă dată, t¹ 80, și de altă čvertă șade zapciu pe noi, de
ne apucă cu mare strănsoare să dămă bană, — care, cu căi
bană ne cere, nu sântemă vrednici a-î da. Aflăndu-ne în
mare sărăcie și oameni de adunătură, cu lacrămi ne ru-
gămă dum[itale] ca să avemă dreptate dela dum[neata],
ca să ne faci așăzământu de aici și mai pe ușure, ca să

putem și noi lăcui pe moșie dum[itale], și să știm ce să dăm, să nu ne mai vie înucărcături. Mai facem știre dum[itale] pentru iazul ce iaste să tăem, pentru iazul heleşteului, și ne-am dus ca să-l tăem, și cei cu moșile nu ne îngăduște, ci ne-au gonit de[la] pădure cu 70 de săni deșarte îndărăt, și, câti am adus, 70 care, și am a mai aduce, și iar nu ne lasă să tăem. Ci ne rugăm [du]m[itale] și pentru ačasta, să ne faci orânduială de unde să tăem ca să împlinim poruncile d[u]m[itale], că și de lemne de foc sântem ținui, și ne ia de cară câte 20 parale. Mai jăluim dum[itale] că ai trimis dum[neata] carte domnească pentru Boldești-Vechi, ca să nu dea biru optă luni după strămutarea lor, și nu s'au ținut în seamă, că am dat biru și pă aceste optă luni. Și noi cei de adunătură, care ne-am așăzat pe moșie, au venit parc[ă]labul Mitrea den satu Sălciile, sudu lal[o]m[ița], și cu omu domnescu, ca să ne ducă la urmă. Și nu ne-au dus la urmă, ci ne-au făcut mare cheltuială, și ne-au luat și vitele: de la Gligorie 4 vaci și o iapă, de la Ionu o vacă, și o căldare, și 2 saci și o căldare, 2 sahan și o păreche hă[ur]i de cai, i 2 sape, și un căpăstru dă pele, i 12 coți de saci necusuți, 2 cercuri de heru, de care, și o șa, cu toate ale ei, și o jumătate chilă de orzu boerescu. Cu aceste, cu toate, ne-au pradat; ne rugăm dum[itale] să avem dreptate la toate, ca să putem și noi a ne alăcui aici. Și ce va fi mila d[u]m[itale].

Prea plecați dum[itale], noi, toți sătenii de la satul dum[itale] Boldu sudu Slam Răm[nic].

XX.

Act pentru așezare de săteni noi.

Cinstit dum[neata] Velu Ban.

Cu prea-plecat[ul] mieu răvașu aduc aminte dum[itale] pentru satul Codrești, că s'au strămutat și s'au dus în Moldova, de iaste un an, și acum poftescu să vie iar aici pe moșia dum[itale]; ei să rogă dum[itale], când vor veni, să nu aibă vre o supărare dela sat, și să le faci d[u]m-

[neata] orânduială, să știe câte zile să clăcuiască pe anu, — că oameni s'arū strânge mulți, văzându mila d[u]m[itale].

Prea plecatū dum[itale]: *Ionū Păr[călabulū]*, de la satulū] dum[itale] Boldu sudū Slamū Răm[nicū].

XXI.

Act privitor la un poslușnic boieresc muntean.

Prea-cinstite dum[neata] jupăne.

Cu lacrămi fierbinți jăluiescū mili și bunătăți dum[itale], că eū, avându unū frate carele fusese datu dă cătră dum[n]ea]lorū ispravnicii la mizilhancao a Buzăului, acumū dă astă primăvară, ne mai putându luptă greutatea menzifului, mai vartosū fiindū omū slabū, neputinciosū și fără de alt ajutorū, dum[n]ea]lorū boeri ispravnici l-au datu cu dajdiia la satu unde să află cu șăderca, și, nemaī avându cu cine a să mai cislui spre ușurința, ajutorindu-să, îi este foarte greu ticălos[ului], căci este omū fără] altu căpătatū; -aū mai pusū și pe altu fratele, carele să află fugitu din vremea care l-au scosū pă dănsulū (?) de la menziluhanea, și ialū plătește și pă acela, cu năpaste. Pentru care cu lacrămi mă rogū mili și bunătăți dum[itali], ca să te milostivești asupra-ī ca să-lū scoți de la acea greutate, și să fii și elū împreună și ca mine poslușnicū casii dum[itali], între lumănărari; și, pentru silința dum[itali], unū calū. Mă mai rogū dum[itali], pentru că gi]ne]re-mieū Stančul, ce să află între pogonași dum[itali], fiindū iarăși omū singurū și fără de a mai avea altū ajutorū, nu mai poate a mai ținea rând[ulū] pogonărășii; ci cu lacrămi mă rogū milostivirii a să face lumănărurū, precumū și eū, casii dum[itali]. Pentru care mă rogū milostivirii dum[itali] să nu rămăiū intru obidă la rugăc[u]nea, carele amū căzutu i la . . . și bunū ajutorulū alū dum[itali].

Prea-plecatu dum[itali] slugă, *Stanū Săgeată*, lumănărurū de la curtea dum[itali].

XXII.

Act muntean de strămutare a unor rumîni.

Adecă noi care mai josî ne vomî iscăli, dat-amî incre-dințatî zapisulî nostru la cinstitî mîna dumnealî Andrei Vrusi bivelî Pah[arnic] precumî sî știe cî, aducîndu-ne cu porunca Divanulî pentru o moșie a dumnealî ce o are la Urezî sudî Rom[anațî], ce sîntemî cu șederea în mijlocu moșai, unde este totî hrana și pîdure cu ghindî, ca sî eșimî la sîliște; decî noi, pentru ca sî nu mai întrîmî prin judecatî, și cunoscîndu-ne dreptu a nu mai șede a casîle nostre unde amî șezutî pînî acumî, ne-amî legatî cu zapisulî acesta innainte dumnealî ca de acumî innainte sî eșimî la sîliște și sî ne pîzîmî vitele ca sî nu mînînce ghinda, ci sî o vînzî dumnealî unde va gîsî. Darî, intîmplîndu-sî a nu ne țînea dupe legîtura zapisulî acesta, cîtî stricîcîune vomî face, atîtî la ghindî, cumî și la altile, sî aibî dumnealî a ne trimite mum-bașîrî cu treapadî și a împlîni orice stricîcîuni vomî face, findî și suptî globî ca niște nesupușî... 89, Sîpt[em-vrie] 12.

Așîderea și de va vînde ghinda vre unî neguțîtor și nu ne vomî pîzî vitele, și le va prînde cumpîrîtorî ghinzîi, sî aibî voie a ni le ucide, și sî nu mai fie nici o judecatî între noi.

Trei semne cu degetele. — 73_{XCH}.

XXIII.

Act moldovenesc de confiscare a unei moșii.

Neculai Mogîldea Velî Cîaș[ni]cî. Adecî aî vînitî innaintea noastrî Mierîuțî feçorulî cîldîrariulî de Iași, cu cînstî cartea Mîrii Sale lî Vodî, pentru cîtva argîntu ce î s'au fostu furatî, și ș'au aflatî o teacî de argîntu la unî nepotî a Stîrcei, ce-î copîlî în casî la Vorniculî Boulî. Decî copîlulî ș'au pusî sodîșî pre Stîrcea cî-aî fostu pîrcîlabî. Decî noi i-amî gîdecatî

să aștepte Stârcea sodășul de la cine a luat teaca, sau să dea samă de cât argintu a perit lui Mierăuță feșorul lui Vasilie Căldărariul. După acia, Stârcea, deac'a vădzuțu nevoia, el ș'a pus sodășii, pre feșorii lui Mierăla din Lipăești. Dec'i a mersu Stârcea și cu păgubași și cu omul nostru la feșorii lui Mierăla din Lipăești, ș'a aflatu dintr'acale uncalte ce i s'a furat, și o zgardă de faci (?) de bucăți poleită. Dec'i feșorii lui Mierăla, vâdzindu că simtu vinovați, ei ș'a pus o parte de ocină, a patra parte de Lipăești, și ș'a pus dzi până după Paști intr'o săptămână, să inble după aceale lucruri ce-a furat, să le aște, iară câte nu voru afla, să le plătească. Iară, de nu voru fi la dzi, să fie ocine pietoare. Și s'a în-păcatu denaintea noastră, și i-a făcutu și zapisu pre ocină, ș'a iscălitu boiari și mulți feșori de boeri. De iasta scriem ca să știe. U Sučav, Fev[ruarie] 28.

Neculai Mogâlde, Vel Ciasnicu. — 230/xm.

XXIV.

·BCU Cluj / Central University Library Cluj
Act moldovenesc de împărțire de moșie cu vecini.

Adecă eu, Vasilie Stârcea, nepotul lui Simionu Țira și cumnatu-miecu Nicolai și sorurile mele, Mierla și Iliana, scremu și mărturisim cu cestu zapisu alu nostru cumu de bună voce noastră, de nimeanea voiți, nici siliți, ne 'mă voită și ne 'mă tocmitu cu giupănesa Tofana, ce a fostu după unchiu nostru, după Simionu, pentru vecini ce-a avut făcuți și denu cu[m]părături. Dec'i i-a venit giupănesei Tofanii toți vecinii ce-a fostu pre cumpăratura denu Șărbănești, ce-a fostu mutați de unchiul nostru în Berești, — accia să fie toți a dumisale, cumu s'a tocmitu; și întâi cumu avem și altea zapise împreună denu în părțala ocinilor cumu s'a venit. Așjidirea și denu vecini car iau fostu făcuți împreună dumisale cu unchiu nostru în Ioznășeni, ve[nit]u-s'a în parte dumisale acei omeni, anume: Ionu Holovcealu și Ifti[mie], frate-său, și Onofrei și Agapie și Mironu; așjidirea Ivanu și Simionu Rusulu încă sântu a

dumisale, c-au adusă denă Țara Leșască, și s'au lipitū pe lângă cașa dumisale după morte unchiu nostru. Decī acești omeni să fie a dumisale in veci, cici (*sic*) să mai avemū a pără, nici a dobândi, niciodată. Și in tocmala noastră aū fostū unchiu nostru Ionașco și Mirăuțū, și mulți oameni buni. Și noi amū iscă[litū] intr' acestū zapisū, adevăratū să să știe. — 68/II. [Iscălituri.]

XXV.

Act moldoveneșc de scūțire a unor țerani.

F. d. „Urechi Velū Vornicū di Țara-de-jos“ arată cum „Mogildea bivū Velū Vornicū, drēgătoriulū Ținutului Covurluiū“, a „scos dinū dabile“ pe un om din Furduești, in schimb pentru „partea de ocină din satū Igești“ a acestuia. Marturi și „Toaderū Jora, namesnicū de Bărladū, și Neofitū, neguțitoriulū dinū Bărladū, și Avramū diiaculū și Grozavū Ciornocușū diiaculū“

Original slavon și traducere de pe la 1800. — 10/XLVII.

APENDICE II.

Voevozi, Cnejî, Harambași și Agi ai Romînilor sau „Uscocilor“ din Bosnia¹.

I

Mențiune de Voevod.

1563, la Granița „Vindică“ ni Vlach L Marckhoj Voivoda“.
(520.)

II.

Veit von Hallegg către Archiduce; Kreutz, 16 Septembrie 1589.

... So khan Eur Fur. Dchl. ich underthenigist unvermeldter nit lassen, das sich ain wallachischer Khness mit etlichen newen Wallachen nahent gegen den windischen Gränizen, zzwischen Syratsch unnd Carsstowacz, angesetzt, unnd, dieweil des unnuzen Gesindts sonnst gar zuvil ist, wäre ich mit göttlicher Verleichung dieselben Heusser, so es anderst das pöess Wetter zuläst, zu verhören

(57, *Kriegswesen*, 1587-9; 1589, fol. 89.)

¹ V. *Mon. Comititalia Hung.*, V, p. 494: „Valachos vel Uczkos“. Cf. H. J. Bidermann, *Die Serben (sic)-Ansiedlungen in Steiermark und im Warasdiner Grenz-Generulate*, in „Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark“, XXXI (Graz, 1883).

III.

*Halleck către Archiduce; Warasdin, 23 Septembrie
1590.*

Infringere a „die Wallachen so von den zwo starckhen
Tschettaj geschlagen worden“.

IV.

*Ștefan Grässwein către Archiduce; Pettau, 5 Sep-
tembre 1592.*

... Das auch Tomäsch Weyvoda zu Dernya umb ein
schnödt Ross soll funff wallachische Khinder in die Tür-
khey geben, etc.

(526.)

V.

*Grässwein către Archiduce; Koprinitz, 8 Novembre
1592.*

Atac de cară din partea unei „starckhe Tshedta“ de
„Wallachen“.

VI.

*Matthias Püchler, căpitan de Sankt-Georg, către
Grässwein; 19 Iunie 1593.*

Năvălise o „Tschetta Wallachen“ in „Commeriza“.

(526.)

VII.

*Herberstein către deputații Stiriei; Graz, 28 Fe-
bruar 1604.*

... Als noch vor funff Jaren, wie Euer G. und H.
etlichermassen wolbewust, und sonst fasst mannighklich
unverporgen, ein starkhe Anzall Wallachenn, auf die mit
inen gepflegte Tractation, sambt Weib unnd Khinndt, auss
des Feindts Dition mit sonnderer grossen Muehe und Ge-
fährlichkait heraus in die Christenhait, an dise mir damals

anvertrautte wandische Granizen gebracht, und inen die Bewonungen ann den unterschiedlichen Gränizflecken eingegeben wordenn, haben sich undter solchen herauskhumbnen Wallachen vill furneme Harumbassa oder Weegfurer, sonderlich der Dragul Aga unnd andre dergleichen mehr, befunden, welche, umb irer gegen der Christenhait tragenden wolmainenden Affection Willen, nicht allain Hauss und Hof und was sy in anligenden Guettern drinen gehabt und ruebig genüessen khunen, guettwillig in die Schanz geschlagen und hinder sich gelassen, sondern dass sy auch sonnsten von Farnuss unnd andern iren angehorigen Sachen dass Wenigiste und, zu rechen, gar nichts mit sich heraus bringen mügen. [Li-a dat haine pe datorie. Acuma croitorul cerc plata. Valahii] schier bisshero mit iren aufrichtigen treugelaisstent Khrigsdiensten umb die werde Christenhait und dass geliebte Vatterlandt ruemblich und wol verdient gemacht.“
(Ser. 1a.)

BCU Cluj / Central University Library Cluj

VIII.

*Felix von Schrottenbach către Archiducele Ferdinand;
Coprinitz, 20 Iulie 1607.*

... Es sollen die furnembsten wallachischen Knesen, so sich zwischen der Traa und Sau befinden, zu dem Betschier-Aga auf Osseckh...

[În 1628, „unsere Wallachen“ surprind niște Turci (raport din Varasdin, 15 Maiü.)

(533-4.)

IX.

*Sigismund de Trautmansdorf către deputații Stiriei;
Töplitz, 15 Maiü 1630.*

„Die auf die windischen Gränitzen wohnende Wallachen“ aũ neînțelegeri cu „ihre Oberhauptleute — insonderheit . . . den von Creutz“; se pling la Împărat. Îi chiamă el pentru cercetare. La 11 Maiü, „in starcker Anzahl zu Ross

undt Fuess alhir in Feldt eingestellet“. Cea mai mare parte din plingeri — false. I-a mustrat „durch den Ertzbischoff von Constantinopel undt andere Mittelpersonen.“ Nu vor pleca fără destituția celui din Kreutz. Îi amenință. Cer prin arhiepiscopul de Constantinopol să vie el la dînsii în lagăr. Vine: „alda sie, etlich hundert starck zu Ross gehalten; ihre Heüpter, Wayvoden undt Kinesen, aber zu Fuss mit gebognen Knien ihr Verbrechen erkennen“. I-a iertat și li-a dat diploma imperială, care i-a bucurat mult.

X.

Același către același; Varasdin, 7 August 1630.

După citeva zile, „Valahii“ au cerut o confirmare de privilegii, care li s'a refusat, ca atîrnînd de Împărat. Cer să meargă la el. Aprobă, dar nu stipendiați, necesari țerii. Se duc și din aceștia, „sonderlich der Comlen undt Iuek Biashinovicz“. La întors, zic că Împăratul i-a liberat de toate, rîmîind să asculte numai de ei doi. Convoacă pe „Valahi“, cu provisiu pe opt zile, la Belovar, pentru a invada teritoriul turc. Nici pecetea lui, nici amenințările n'au efect. La 26 ale lui Iulie, trec 2.000, în Turcia, „gegen Schwätsch“, unde pradă. La întors, spun că ei nu lasă pe cei doi să vie la dînsul; dacă vrea însă, vin toți. Căpitanul a cerut pe cei doi șefi.

(534.)

TABLA CUPRINSULUI.

	Pag.
I. Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor	1
Prefața	3
I. Concepția «dreptului românesc»	5
II. Condițiile de viață ale Românilor supt regii sârbești	7
III. Condiții agrare la Athos, în țerile «latine» ale Patra- sului și Ciprului	10
IV. Regii unguri și satele românești	13
V. Domnii Țerii-Românești și vechea organizare a satelor	14
VI. Domnii Moldovei și satele moldovenești.	17
VII. Urmările întemeierii Domniei moldovenești. Emigrări în Polonia și întemeierea de sate românești acolo	22
VIII. Criza financiară din veacul al XVI-lea și «vînzarea» pămînturilor țerânești	24
IX. Cele d'întăiu, vînzări de moșii țerânești	28
X. Vînzarea muncii țeranului fără moște	29
XI. Schimbările din veacul al XVIII-lea	32
XII. Nemulțămirea țeranilor cu starea lor în veacul al XVIII-lea. Emigrări	40
XIII. Pofta boierești de proprietate deplină	41
XIV. Măsurile Regulamentului Organic	47
XV. Adăugirile și îndreptările aduse Regulamentului Organic	50
XVI. Măsuri de administrație luate în aceeași epocă pentru ajutarea țeranilor	54
XVII. Mișcarea spiritelor pentru «liberarea» țeranilor	56
XVIII. Schimbarea stării țeranilor în țerile vecine	59
XIX. Legislația agrară a lui Barbu Știrbei și Grigore Ghica	61
XX. Împroprietărirea din 1864	62
II. Apendice I. Tipuri de documente privitoare la condițiile agrare	69
I. Act moldovenesc de danie către o biserică	69
II. Act moldovenesc de danie către un boier	70
III. Act muntean de danie către o mănăstire	70
IV. Alt act asemenea (mai complet)	71
V. Al treilea și al patrulea act asemenea	73

VI. Act muntean prin care Domnul cedează unei mănăstiri venitul său de la stînile muntelui	73
VII. Act despre vînzarea unui «vecin» de pămînt	74
VIII. Alt act privitor la «vecini» ca întindere de pămînt	75
IX. Act de vînzare a unui vecin muntean	75
X. Act privitor la o mărturie de rumîni	76
XI. Act muntean privitor la megiași și rumîni	76
XII. Act pentru întrebarea megiașilor la vînzare	77
XIII. Act pentru <u>fuga țeranilor de bir</u>	77
XIV. Act pentru un vecin în Moldova	77
XV. Act de vînzare de moșie în Moldova	78
XVI. Act muntean de scutire a unor săteni privilegiați	79
XVII. Act de vînzare a unei moșii pentru plata birului	79
XVIII. Act privitor la luare de dijmă în Moldova	80
XIX. Act pentru așezare de săteni noi	80
XX. Act pentru așezare de săteni noi	81
XXI. Act privitor la un poslușnic boieresc muntean	82
XXII. Act muntean de strămutare a unor rumîni	83
XXIII. Act moldovenesc de confiscare a unei moșii	83
XXIV. Act moldovenesc de împărțire de moșie cu vecini	84
XXV. Act moldovenesc de scutire a unor țerani	85
III. Apendice II. Voevozi, Cneji, Harambași și Agi ai Romînilor sau „Uscocilor” din Bosnia	86
I. Mențiune de Voevod	86
II. Veit von Hallegg către Archiduce; Kreutz, 16 Septembrie 1589	86
III. Hallegg către Archiduce; Warasdin, 23 Septembrie 1590	87
IV. Ștefan Grässwein către Archiduce; Peltau, 5 Septembrie 1592	87
V. Grässwein către Archiduce; Koprinitz, 8 Noiembrie 1592	87
VI. Matthias Püchler, căpitan de Sankt-Georg, către Grässwein; 19 Iunie 1593	87
VII. Herberstein către deputații Stiriei; Graz, 28 Februar 1604	87
VIII. Felix von Schrottenbach către Archiducele Ferdinand; Coprinitz, 20 Iulie 1607	88
IX. Sigismund de Trautmansdorf către deputații Stiriei; Töplitz, 15 Maiu 1630	88
X. Același către același; Varasdin, 7 August 1630	89